

MARIANO PESET
Universitat de València

Plets sobre senyories al segle XVIII

En aquestes pàgines em propose examinar alguns plets de senyories de mitjan Setcents. A l'inici de segle s'havien produït tràgics esdeveniments que van commocionar el regne de València, la Guerra de Successió i l'abolició dels Furs. Poc després de la batalla d'Almansa, pel decret del 29 de juny del 1707, va canviar el dret vigent, i València va passar a regir-se per les lleis de Castella. Les velles institucions desapareixen: el virrei és substituït pel capità general, es tanquen les corts, desapareix la seua representació per la Diputació o Generalitat... L'Audiència s'ajusta a una planta nova i al dret castellà. La majoria dels oïdors i alcaldes del crim vénen de fora, mentre que els advocats i procuradors s'adapten a les noves formes de procés i al nou dret¹.

¹ Des de la meua tesi de llicenciatura en Filosofia i Lletres, dirigida per Joan Reglà el 1969, he publicat diversos estudis sobre aquests canvis: «Notas sobre la abolición de los fueros de Valencia», *Anuario de Historia del Derecho Español*, 42 (1972), pp. 675-715; «Felipe V y la Universidad de Valencia. Las constituciones de 1733», *Anuario de Historia del Derecho Español*, 43 (1973), pp. 467-480, en col·laboració amb José Luis Peset; una versió anterior, a *I Congreso de Historia del País Valenciano*, 4 vols., València:1973-1980, vol. III, pp. 597-608; «Apuntes sobre la iglesia valenciana en los años de la nueva planta», *Anales Valencinos*, 1/2 (1975), pp. 245-258; «La creación de la chancillería en Valencia y su reducción a audiencia en los años de la nueva planta», a *Estudios de Historia de Valencia*, València:1978, pp. 309-334; «La ciudad de Valencia y los orígenes del equivalente», a M. J. PELÁEZ i J. FERNÁNDEZ VILADRICH (eds.): *Una oferta científica iushistórica internacional al Dr. Font i Rius por sus ocho lustros de docencia universitaria*, Barcelona:1985, pp. 321-344.

Canvis en la pràctica forense

La pràctica davant la Reial Audiència, davant els nous tribunals, pot analitzar-se a través dels processos que es conserven en l'Arxiu del Regne, tot i que es tracta d'una sèrie bastant incompleta i desordenada, i millor encara en les al·legacions jurídiques que publicaven els advocats, de les quals hi ha una bona col·lecció a la biblioteca de la Universitat de València. Era un costum usual que ja existia a l'època foral, així com també en altres tribunals de Castella i d'Amèrica². Els advocats exposaven en les al·legacions impreses les raons de la seua defensa i les lliuraven als membres del tribunal —poques vegades figuren en l'expedient del procés—, com també al seu client, als advocats de la part contrària, a altres advocats... A les al·legacions mostren el seu esforç i coneixement, la fonamentació detallada de la seua posició, i ho fan amb una extensió que no tenen els escrits presentats per les parts en el procés. D'altra banda, les sentències, com que no estan motivades, no estableixen els fets provats ni el dret, a diferència de l'ús en les sentències de la vella Audiència foral³. Aquestes al·legacions són, sens dubte, una font substancial per a analitzar el canvi dels Furs per les Partidas i la Recopilación de Castella. A través d'algunes al·legacions en plets sobre senyories, que van perviure intactes després de la Nova Planta, intentaré comprendre la pràctica judicial durant aquells anys, com s'enfrontaven els advocats a la nova circumstància.

De bon començament, es va exigir que els advocats, així com a Castella, havien de passar per un examen davant de l'Audiència, a diferència de la situació anterior, que eren examinats pels advocats de l'Ajuntament. Cap a mitjan segle XVIII es reunien en un col·legi, a imitació del fundat a Madrid uns anys abans, per bé que fins a una època tardana no fou indispensable incorporar-se al col·legi i n'hi havia prou de ser admès a l'examen de l'Audiència⁴.

A l'hora d'estudiar un plet, l'advocat a qui es confia ha d'atendre el nou dret castellà, encara que aquest va insertat —com el dret foral— en el dret comú, romà i canònic. D'altra banda, continua consultant el dret foral valencià, atès que els actes i negocis anteriors ho requereixen per a la seua validesa i efectes o en els casos que sobreviu. Per

² Alejandro Mayagoitia va recollir les de Nova Espanya, tot i que no ha publicat el seu repertori.

³ Vaig consultar sentències forals a «Los bandoleros y la peste de Valencia de mediados del siglo XVII», a *V Congreso nacional de historia de la medicina*, 2 vols., Madrid:1978, vol. I, pp. 265-282, en col·laboració amb Santiago La Parra, M. Fernanda Mancebo, José Luis Peset i Elvira Arquiola.

⁴ Centrat en la fi del segle i l'inici del XIX vaig escriure «La formación de los juristas y su acceso al foro en el tránsito de los siglos XVIII a XIX», *Revista General de Legislación y Jurisprudencia*, 62 (1971), pp. 602-672. Vegeu C. TORMO: *El colegio de abogados de Valencia entre el antiguo régimen y el liberalismo*, València:2003; i *id.*: «El derecho en las alegaciones jurídicas del siglo XVIII», *Saitabi*, 29 (2003), pp. 295-357.

tant, l'advocat es veu forçat a utilitzar quatre ordenaments jurídics, bé que relacionats entre ells. En primer lloc, hi ha el dret de Castella, acabat d'introduir, proper al dret romà; les Partidas suposaven la seua adaptació, fins al punt que Diego Covarrubias les va considerar una traducció d'aquest dret; i la recopilació reunia les normes més importants de la monarquia. El dret romà adaptat al present era essencial. Maquiavel, malgrat que no era jurista, expressa amb claredat la dependència dels clàssics en els conflictes civils i en les malalties: «*Perche le leggi civili non sono altro que sentenze date da gli antichi iureconsulti, le quali ridotte in ordine a' presenti nostri iureconsulti giudicare insegnano; né ancora la medicina è altro che sperienza fata da gli antichi medici, sopra la quale fondano i medici presenti i loro giudizi.*»⁵ Així doncs, havien de conèixer el dret romà i el canònic, primordial en els tribunals eclesiàstics, però també en els civils, i en les matèries regulades per l'Església, com ara el matrimoni. I, finalment, hi havia el dret valencià derogat...

Cadascun d'aquests ordenaments comptava amb una àmplia doctrina, elaborada des de l'edat mitjana per romanistes i canonistes que comentaven o raonaven sobre els textos del *Corpus iuris civilis* i del corpus canònic. D'altra banda, el dret castellà posseïa una plèiade de conreadors, els grans professors de Salamanca o Valladolid, com ara Covarrubias, Antonio Gómez, Juan Gutiérrez o Antonio Pichardo de Vinuesa, que als seus llibres resolen de manera casuística, fonamentant-se en el dret reial i el dret comú. D'altres estaven més abocats a la pràctica processal, com ara Suárez de Paz, Villadiego, Fernández de Herrera o Hevia de Bolaño. Així mateix, grans juristes havien escrit sobre el dret valencià, com ara León, Bas y Galcerán, Matheu i Sanz o Crespí de Valldaura. A més, tot Europa estudiava el dret comú romanocanònic juntament amb el propi, i doncs també s'al·legaven alemanys, holandesos, francesos... Es considerava decisiva l'opinió comuna, aquella en què coincideixen la major part: per tant, calia atendre aquella massa d'innombrables escrits doctrinals. Els advocats, quan al·leguen als seus plets solen acumular nombroses citacions, no sols dels quatre ordenaments sinó sobretot d'autors que poden ajudar a l'èxit d'una sentència favorable. Els plets que veuré es troben encara immersos en aquesta pràctica, que procedeix de l'edat mitjana i es manté durant els primers segles de la moderna.

A la segona meitat del XVIII es produeix una simplificació substancial de la pràctica forense. S'hi introdueix un canvi que apunta cap al futur: cal atènyer-se a les lleis de la monarquia, tot prescindint del dret romà i la doctrina dels autors. Sempre es va reconèixer la primacia de la doctrina —tots hi estan d'acord—, però inserida i interpretada pels textos romans i canònics, per la doctrina. Hi va haver veus que havien ressaltat la importància del dret, però fins al XVIII no es va plantejar d'una manera tan contundent, que anuncia el canvi proper envers una altra manera de defensar les causes i els processos. Aquesta tendència s'aprofundeix durant el regnat de Carles III i es completa als anys liberals.

⁵ *Discorsi sopra la prima deca di Tito Livio*, proemi.

Aviat és perceptible aquesta intenció en alguns autors valencians, gravats per l'abolició del dret foral privat, cosa que no va ocórrer a Aragó, Catalunya ni Mallorca, que el van conservar fins avui dia malgrat que Felip V destruï les seues institucions públiques. Josep Berní, advocat valencià, fundador del col·legi d'advocats, fou el primer; volia posar el nou dret castellà a l'abast dels valencians i va editar diversos llibrets que resumien els seus preceptes: la *Instituta real*, la *Práctica criminal* o l'*Abogado instruido*... Tot i que semblen senzills, a la pràctica donen suport al dret reial i anuncien el nou horitzó. Fins i tot va fer una edició de les Partidas anotada, sens dubte amb un disseny anàleg⁶.

L'advocat Josep Nebot critica la seua posició enfront del dret romà i els intèrprets. Berní sostenia que n'hi havia prou amb les Partidas i la Recopilación, i si no es trobava solució s'havia d'acudir al rei, com manaven l'ordenament d'Alcalá i les lleis de Toro. En canvi Mayans, tot i ser un teòric, albira el nou camí: cal atènyer-se al que «*está aprobado o reprovado por los Legisladores de España, i por éstos avemos de juzgar. Vmd. esté cierto de que lo que Berní dice sobre esto es certísimo, aunque él no ha sabido explicarse, pero no pasarán muchos meses sin que Vmd. sea partidario fuerte de la misma sentencia.*»⁷

Quan en 1745 Berní publica la *Instituta real*⁸, Nebot expressa el seu desgrat: «*El Dr. Berní está para imprimir su instituta, y me han dicho que Vmd. la ha corregido. Yo no sé si Vmd. habrá advertido un § que ay sobre si se deben seguir o no las leyes Romanas; suplico a Vmd. le advierta dexe estar este §, porque hará más mal que bien al público, pues ya se estudian poco y con esto que no se han de seguir, se estudiarán menos.*»

En una altra carta diu que «*toda su Jurisprudencia está en entender a la letra la lei de la Partida, i si tiene duda consultarlo al Rei. Lo que se había de hacer casi en todos*

⁶ *Apuntamientos sobre las leyes de Partidas, al tenor de las leyes recopiladas, autos acordados, autores españoles y práctica moderna*, 3 vols., València:1759.

⁷ Mayans a Nebot (14-XII-1743). El 6 de febrer del 1745 Mayans exposa a Nebot el sentit de la seua carta que prologa la *Instituta real* de Berní. Les cartes originals es troben a l'arxiu de la catedral i al Col·legi del Corpus Christi; els primers anys de correspondència són editats a *Epistolario IV. Mayans y Nebot (1735-1742). Un jurista teòric y un práctico*, estudi preliminar, transcripció i notes de Mariano Peset, València:1975, i *Epistolario XXIII. Mayans y Nebot (1742-1744). Teórica humanista y práctica en el foro*, estudi preliminar de Mariano Peset, transcripció i notes de Mariano Peset, Javier Palao, Pilar García Trobat, Yolanda Blasco, Pilar Hernando, Sergio Villamarín, Carles Torno, Pascual Marzal i Jorge Correa, València:2008.

⁸ *Instituta civil y real, en donde con la mayor brevedad se explican los §§ de Justiniano y en su seguida los casos Prácticos, según Leyes Reales de España, muy útil y provechoso a los que desean el bien común*, València:1745. Berní fa servir les rúbriques d'*Instituta* per a resumir el dret castellà, que considera l'únic aplicable, decisiu. El 21 de desembre del 1743 Mayans escriu a Cabrera: «*El Dr. Berní me hace ver su Instituta teórico práctica. Es cosa de poquísimo trabajo i poca habilidad, pero no carece de utilidad. La veo con ojos soñolientos, porque ya sabe Vm. que de otra forma se habría de trabajar de nuevo. Puede ser que me sienta a escribir una cartica sobre el asunto, porque se me ofrecen algunas cosas dignas de decirse, i la ocasión me convida i también la ociosidad.*» Sobre l'autor, C. TORMO CAMALLONGA: «Berní y Catalá, el derecho común y las universidades», *Cuadernos del Instituto Antonio de Nebrija*, 3 (2000), pp. 279-316.

los pleitos, porque casi siempre ai duda.» Però Mayans no ho veu tan desencaminat: «*Conozco tan bien como Vm. al hombre de quien dice Vm. que sabe poca lógica i poco derecho natural, pero si de uno i otro supiera tanto como Vm. no habría en España letrado como él, porque va por el verdadero camino que es hacer el principal estudio de las leyes, buscando en ellas lo que otros se fatigan en hallar por rodeo en sus intérpretes. I lo que Vm. tantas veces le ha reprehendido de que faltando lei se ha de consultar al legislador es principio de Jurisprudencia, tan cierto que para que en adelante no lo dude Vm. diré algunos de los fundamentos que tiene. En la Theórica lo prueba Vinnio Select[ae] ju[r]is quaest[iones], lib. 1º, cap. 2, i se puede probar mucho mejor. En la Práctica Villadiego explicando la lei 11, libro 2, tít. 1, de Fuero Juzgo, que es expresa, donde puede Vm. ver las comprobantes; lo que dice Vm. de que a cada paso se había de recurrir al Príncipe me parece friolera. Si las dudas fueran Domicianas a cada paso se recurriría, pero se reirían de los recurrentes. El Derecho Español tiene más lasitud que el civil i canónico, vea Vm. si a cada paso se recurriría.»⁹*

Tot i això, Mayans no pot prescindir de la seua formació romanista. En la carta a Berní¹⁰, que prologa la *Instituta civil*, accepta el principi, però immediatament el desvirtua amb un tossut romanisme. Admet que es pot prescindir dels intèrprets o autors, però no del dret de Roma.

L'aïllament de l'humanisme i les qüestions subtils i intricades que s'explicaven a les aules, va produir un profund distanciament amb la pràctica; les ensenyances de la facultat no satisfien les necessitats de jutges i advocats, que després havien d'aprendre el dret reial en les passanties i en l'exercici. Comença a obrir-se un abisme entre les facultats i la pràctica forense. Felip V havia exigít que s'apliqués el dret reial i que es dotessen càtedres d'aquesta matèria, imitant el seu avi Lluís XIV, que les havia creades i havia donat extenses ordenances sobre dret civil i mercantil¹¹. A Espanya, de moment, no s'aconseguí. Humboldt, quan visità el país, va percebre la mediocritat de la situació: «*se puede decir con seguridad que todas las universidades españolas y centros de educación son, sin excepción malas y que no sirven para nada»*.

En 1747 Tomàs Manuel Fernández de Mesa, un altre advocat valencià en exercici, publicava l'*Arte histórica y legal del arte de conocer la fuerza i uso de los derechos nacional y romano en España*¹². Siga quin siga el seu valor, és un bon testimoni per a entendre el canvi. No sorprèn que el 1748 Pablo Mora y Jaraba —format a València, tot i exercir

⁹ Mayans a Nebot (6-VI-1744).

¹⁰ Edició moderna a *Obras completas. IV Jurisprudencia*, edició d'Antonio Mestre, pp. 495-512.

¹¹ Felip V el 1713, *Recopilación. Autos*, 2, 1, 1. Vegeu M. PESET: «Derecho romano y derecho real en las universidades del siglo XVIII», *Anuario de Historia del Derecho Español*, 45 (1975), pp. 273-339.

¹² T. M. FERNÁNDEZ DE MESA: *Arte histórica y legal del arte de conocer la fuerza y uso de los derechos nacional y romano en España*, València:1747. Porta una dedicatòria a Carvajal, censurens d'un jesuïta i del paborde Llansol i unes octaves laudatòries de la seua dona Maria Ciscar.

a la cort— escriga el seu *Tratado crítico*¹³ contra l'excés de dret romà a les facultats, fent-se ressò de Muratori, per bé que sense la seua alçada. Enumera matèries romanes que no interessin: esclavitud, adopció o matrimoni; mentre que no ensenya res sobre judicis, patronat reial, tributs, legítimes i millores, «mayorazgos» o capellanies...

Però tornem al llibre de Fernández de Mesa. Al pròleg afirma que l'ha fet en pocs mesos, mentre que porta anys amb una altra obra de gran volum i treball sobre Partidas, que ha de ser molt profitosa, ja que resol les qüestions del dret romà. Ara la seua ambició és menor, però vol mostrar que, amb el temps dedicat pels juristes a aprendre dret romà, es podria «adquirir una suficiente noticia de nuestras leyes». Aquestes s'han d'ensenyar a les universitats, segons que ha ordenat el rei, encara que això no es compleix, perquè els catedràtics no les saben: criats en les lleis romanes, pensen que tota la resta és menyspreable. Cal saber bé la història del nostre dret per poder-lo aplicar amb encert. Hi ha qui ho ha fet, dels quals destaca Frankenau, i deplora que Juan Lucas Cortés no publicués el seu treball; també destaca Mayans, «mi maestro y pariente», en la carta a Berní, o el savi Heinecio, Juan Matienzo, Arthur Duck...

Així mateix, pretén que amb les seues pàgines qualsevol pot aprendre a ser pràctic i teòric amb fonament en la nostra jurisprudència nacional... Traça una història del dret castellà i del romà a Espanya. Després examina la força de les seues fonts per concloure que el dret romà no té vigor entre nosaltres, pel fet que no som «*súbditos de los Príncipes Latinos ni del Pontífice en lo temporal*». Però les nostres lleis estan tretes d'ell i per a la seua interpretació o bé, quan hi manca norma aplicable, és imprescindible, malgrat la llei de Toro, ja que els dubtes són freqüents... Potser es podria acudir a lleis pàtries derogades, abans que al dret de Roma, o limitar aquest si la llei reial és clara. Estableix regles sobre la manera d'usar el dret romà en la interpretació i suplement de la llei règia. És, doncs, un esforç per precisar la baula entre ambdós drets, que és a tall de trencar-se.

Uns anys més tard Francisco de Castro inicia els seus *Discursos críticos* (1765) amb les paraules següents: «*Habiendo yo dedicado mis más hermosos años al estudio de la Jurisprudencia y su práctica, y con tanta más precisión dedicado a este género de literatura cuanto me fue necesaria para pasar la vida, me parece hallarme en estado de poder sentir los desórdenes que causa en la república el desconcierto que hay en este estudio y práctica.*»¹⁴ Es pronuncia sobre la difícil convivència del dret comú amb el dret reial. Malgrat que no està vigent, el dret de Roma «se estudia en las universidades» en moltes càtedres, com a teoria que després es desmenteix en la pràctica —com a

¹³ P. MORA Y JARABA: *Tratado crítico. Los errores del derecho civil y abusos de los jurisperitos*, Madrid:1748; remet al meu estudi «Una propuesta de código hispano-romano inspirado en Ludovico Antonio Muratori», a *Homenaje a Santa Cruz Teijeiro*, 2 vols., València:1974, vol. II, pp. 217-260, en especial pp. 233-238.

¹⁴ F. DE CASTRO: *Discursos críticos sobre las Leyes y sus intérpretes*, 3 vols., Madrid:1765, faig servir la 2a edició, Madrid:1829, vol. I, p. III; pel que fa al romà, pp. 17-65; els problemes del canònic, pp. 66-102; el dret reial, la preferència entre Partidas, el fur reial, l'ordenament d'Alcalá..., pp. 89-102; el costum, pp. 104-178. Dedicava als intèrprets tot el llibre III, pp. 205-259.

introducció o en la mesura que proporciona la raó natural. Les lleis romanes «no sólo resuenan en las escuelas, sino también en los tribunales (...) los escribanos o los autores de sus formularios, apenas dan fe de instrumento en que no intervenga renunciación a alguna ley romana». El dany que ocasiona no és menor que el benefici que proporciona..., a part el costum —al qual dedica llargues pàgines—, que pot derogar lleis o condemnar-les al desús. I cal afegir els doctors o intèrprets, la «prodigiosa multitud [dels quals] crece con los siglos», amb les seues disputes i diferents opinions, amb tan diferents gèneres: glosses, resolucions, controvèrsies, decisions, consells, col·lectànies... Com s'ha de determinar l'opinió comuna? S'hi tindran en compte només els espanyols o també els estrangers? Cal comptar-los? Quin pes té cadascun? Hi ha opinions probables o menys probables...

Els advocats pràctics van pensar que n'hi hauria prou acabant amb el dret romà, que no era vigent, per bé que Antonio Gómez i altres l'admetessen —per ser raó natural o pel seu llarg ús, o com a llei supletòria. Però no era senzill: encara que el rei mateix ordenés aplicar només les seues lleis, ja que es trobava en simbiosi amb el dret de Roma, requeria la seua doctrina i les seues categories.

Poc després, Olmeda y León va escriure: «*Es cosa, a la verdad, muy estraña y bastante sensible ver fundadas en las Universidades tantas cáthedras sólo para enseñar un Derecho, cuyo uso está prohibido por nuestras Leyes, y al que no es necesario apelar, si no es en algún caso particular, rara vez sucedido, según lo abundante del nuestro, y ver a éste al mismo tiempo tan abandonado, que sin embargo de ser el que se ha de seguir después en los Tribunales, ni se enseña ni se aprende, y una ley de Partida o Recopilación se oye con estrañeza en cualquier Acto literario, y el citado se tiene las más de las veces por inútil ostentación del privado estudio. No por eso repruebo el Derecho civil de los Romanos, ni me opongo a su enseñanza, que puede ser como escalón para adquirir el nuestro; pero nadie aprobará el que se empleen tantos años en un estudio para el que se necesita sólo una tintura leve, y para el que bastaba que huviese una cáthedra señalada en las Universidades, dejando las demás para la práctica de nuestro Derecho...*»¹⁵

Els plans de Carles III van crear càtedres de dret patri: una de recopilació i una altra de lleis de Toro —a Salamanca, Valladolid i Alcalá—¹⁶, que serviren de passantia o

¹⁵ J. DE OLMEDA Y LEÓN: *Elementos de derecho público de la paz y de la guerra*, 2 vols., Madrid:1771, vol. I, pp. 91-92.

¹⁶ *Plan general de estudios dirigido a la Universidad de Salamanca por el Real y Supremo Consejo de Castilla, y mandado imprimir de su orden*, Salamanca:1772, pp. 49-54, resposta fiscal, pp. 107-109; fou publicat i estudiat per G. M. ADDY: *The Enlightenment in the University of Salamanca*, Durham:1966, apèndix I, pp. 244-366; vegeu també M. i J. L. PESET REIG: *El reformismo de Carlos III y la universidad de Salamanca. Plan general de estudios dirigido a la universidad de Salamanca por el real y supremo consejo de Castilla en 1771*, Salamanca:1976; pel que fa a aquest i a altres plans, vegeu altres publicacions dels dos autors: *La universidad española (siglos XVIII-XIX). Despotismo ilustrado y revolución liberal*, Madrid:1974, primera part; i «Política y saberes en la universidad ilustrada», a *Carlos III y la Ilustración*, 3 vols., Madrid:1990, vol. III, pp. 30-135.

pràctica, com també l'assistència a instituta canònica. Com que la recopilació era tan voluminosa, l'haurien d'explicar al llarg de tres anys; bastaria que el professor exposés cada títol en general, amb les variants respecte del romà, ja que les lleis eren clares i intel·ligibles —una cosa absurda¹⁷. En els plans de Granada i València es recomanaria la *Instituta de Castilla* (1771) d'Ignacio Jordán de Asso i Miguel de Manuel¹⁸. Aquestes càtedres no eren cap solució. Campomanes, inspirador dels plans, manté diferenciat el coneixement humanista del dret romà amb el dret.

El camí per a atènyer un nou estadi del dret passava per construir una doctrina que les unís i simplifiqués, que arribés a regles clares i ordenades, cosa que va fer Pothier en el XVIII i la pandectística alemanya en el XIX. Els codis i lleis contemporanis, amb noves regles en bona part importades de França, van reduir a no res la teoria i la pràctica hispanes. Això, sens dubte, fou un avanç, i malgrat que el dret va continuar sent un pèlag, va aconseguir més seguretat, ordre i sentit.

A la fi del XVIII es confirma la tendència a atènyer-se al dret reial; els advocats afavoreixen el seu estudi en les facultats i la seua aplicació al fòrum. Juan de la Reguera Valdelomar resumeix els cossos legals hispanes en petits llibres, inclosos furs medievals¹⁹. I a l'inici de Vuit-cents se li encomana la *Novísima recopilación* (1807): el tron volia dotar la pràctica d'un instrument renovat —tres anys abans s'havia promulgat el *Code Napoléon*. D'altra banda, les publicacions d'aquells anys són d'escassa alçada, tret d'alguna excepció²⁰. Hi ha algunes obres estimables, els comentaris de Sancho

¹⁷ Per percebre el seu escàs sentit n'hi ha prou de fullejar l'*Extracto de la novísima recopilación de leyes de España: formado para facilitar su estudio a los cursantes en las Universidades, y su general instrucción a toda clase de personas*, Madrid:1815, de Reguera Valdelomar.

¹⁸ Tinc a mà la tercera edició corregida, Imprenta Real de la Gazeta, Madrid:1780; a més, publicaren el *Fuero Viejo de Castilla* (1771), l'*Ordenamiento de Alcalá* (1774) i algunes antigues Corts. Fa anys vaig editar la «Correspondencia de Gregorio Mayans y Siscar con Ignacio Jordán Asso del Río y Miguel de Manuel y Rodríguez (1771-1780)», *Anuario de Historia del Derecho Español*, 36 (1966), pp. 547-574. S'havia estès l'interès per la història del dret reial; Pilar ARREGUI ZAMORANO: «Canevas o idea de historia de las leyes de España», a *Derecho, historia y universidades*, 2 vols., València:2006, vol. I, pp. 155-163.

¹⁹ *Resumen de la Historia cronológica del derecho y leyes generales de España y Extractos en singles petits volums del Fuero viejo y el de Sepúlveda, Fuero Juzgo, Fuero real, Partidas i Recopilación*, publicats a la Imprenta de la viuda e hijos de Marín, Madrid:1798 i 1799. Més interès té el discurs d'Antonio de Robles Vives, C. GARRIGA: «Sobre la autoridad de los fueros medievales en el siglo XVIII. Una lectura regalista de la primera ley de Toro», a *Derecho, historia...*, op. cit., vol. I, pp. 681-695.

²⁰ A. CORNEJO: *Diccionario histórico y forense del derecho real de España*, 2 vols., Madrid: 1779-1784; Pedro Nolasco de Llano va compendiar els comentaris d'Antonio Gómez a les lleis de Toro, Madrid:1777, amb diverses edicions. Alguns juristes pràctics concordaren el dret romà amb l'hispanà, com ara Maymó i Ribes, o B. A. RODRÍGUEZ DE FONSECA: *Digesto teórico práctico o recopilación de los derechos común, real y canónico por los libros y títulos del Digesto*, 17 vols., Madrid:1785-1791, mera traducció concordada amb *Partidas, Fuero real i Recopilación*, amb el *Decret de Gracià*.

de Llamas y Molina a les lleis de Toro²¹, les *Instituciones prácticas de los juicios civiles* del marquès de la Cañada o, ja a l'inici del XIX, les *Instituciones de derecho público* de Lázaro de Dou y de Bassols²². Però en general la pràctica es va nodrir d'escrits de reduïda ambició. Són temps de decadència.

El catecisme d'aquella pràctica fou obra d'un escrivà, José Febrero: la seua *Librería de escribanos*²³, dedicada a Campomanes, era un vademècum del dret, d'escàs rigor però útil per a l'exercici —va aconseguir nombroses edicions. El que va començar sent un resum de legislació i formularis es va reelaborar diverses vegades, amb una mica més de doctrina i de gruix; primer en els anys absolutistes²⁴, després avalat per notables juristes liberals com Eugenio Tapia²⁵ o Florencio García Goyena²⁶. Durant més d'un segle fou una obra indispensable per a advocats i jutges. Gairebé es va prescindir del dret romà —només a través de les Partidas—, i es van centrar en les lleis reials i en els grans autors hispans, amb una casuística confusa destinada a l'exercici. Més o menys, això van fer Ignacio Jordán de Asso i Miguel de Manuel a les seues *Instituciones del derecho de Castilla* (1771) o Juan Sala a la *Ilustración del derecho real de Espanya* (1803)²⁷, una mica millor construïts en estar dedicats a la docència. Més

²¹ *Comentario crítico-jurídico-literal a las ochenta y tres leyes de Toro*, 2 vols., Madrid:1827.

²² *Instituciones de derecho público general de España, con noticia del particular de Cataluña*, 9 vols., Madrid:1800-1803. Del marquès de la Cañada faig servir la segona edició, 2 vols., Madrid:1794, vol. I, pp. 21-22, on diu que va estudiar civil i canònic a Salamanca, ensenyà i oposità a càtedra i d'altres prebendes i exercí disset anys; vol completar la teòrica, accions i recursos, amb processos. Vegeu també, més teòric i polític, P. J. PÉREZ VALIENTE: *Apparatus juris publici hispanici. Opus politico-juridicum*, 2 vols., Madrid:1751; J. DE COVARRUBIAS: *Máximas sobre recursos de fuerza y protección*, Madrid:1785.

²³ J. FEBRERO: *Librería de escribanos, o instrucción jurídico teórico práctica de principiantes*, 2 parts, 3 vols., Pablo Marín, Madrid:1786; 1a ed., Antonio Pérez de Soto, Madrid:1769-1775. També amb diverses edicions, F. A. ELIZONDO: *Práctica universal forense de los tribunales de España y de las Indias*, 2 vols., Madrid:1773-1774, 5a ed., 8 vols., Madrid:1783-1791; M. SILVESTRE MARTÍNEZ: *Librería de jueces, utilísima, y universal para abogados, alcaldes mayores y ordinarios, corregidores e intendentes...*, 13 vols., Madrid:1774-1796.

²⁴ J. MARCOS GUTIÉRREZ: *Febrero reformado y anotado o Librería de escribanos, abogados y jueces*, 4a ed., 5 vols., Madrid:1818 —1a ed., 1801-1802—; M. AZNAR: *El Febrero adicionado o Librería de escribanos, abogados y jueces*, 8a ed., 6 vols., Madrid:1825 —1a ed. 1806-1807—, que dedica llargues pàgines a criticar l'anterior per errors i per modificar l'original.

²⁵ Eugenio de Tapia va remodelar el llibre «que contiene abundante y sólida doctrina de la jurisprudencia teórica y práctica», a *Febrero novísimo o Librería de escribanos, abogados y jueces refundida...*, 3a ed. —1a ed., València:1828-1838—, 10 vols., València:1857, a la pàgina V del pròleg, critica també l'edició de Gutiérrez.

²⁶ F. GARCÍA GOYENA: *Febrero o Librería de jueces, abogados y escribanos*, 9 vols., Madrid:1841-1842, augmentat en successives edicions per Joaquín Aguirre, Juan Manuel Montalván i José de Vicente y Caravantes.

²⁷ Vegeu el meu estudi «El derecho en los tiempos del pavorde Juan Sala» i el de J. CORREA: «Juan Sala, catedrático de la Universidad de Valencia», a *II Jornades d'Estudis. Actes 2006*, Pego:2007, pp. 17-48 i 131-147.

endavant, els manuals liberals van anar apropant el dret hispà al sistema i principis del *Code*²⁸.

Els plets senyorials de què tractaré se situen a mitjan segle XVIII, quan la pràctica antiga encara es conserva, amb fortes dosis de dret romà i apel·lació als autors per a dirimir el cas. Són uns plets en què intervé Nebot i ajuda Mayans, la qual cosa permet fer-ne l'anàlisi a través de les al·legacions del primer i de la correspondència entre tots dos.

Plets sobre senyories

Fa anys, el 1975, mentre preparava el primer volum de l'epistolari entre Gregori Mayans i Josep Nebot, vaig observar que ben sovint l'advocat demanava ajuda a Mayans per resoldre alguna qüestió de dret relacionada amb els plets que defensava. En aquella bigarrada correspondència l'advocat explicava xafarderies i petits successos de la ciutat de València —Mayans residia a Oliva—, discutia problemes diversos i, de vegades, pel seu contacte amb Piquer i la seua afició a la medicina, li subministrava remeis mèdics... Preguntava incansable sobre mil qüestions que li venien a la ment o li proposaven els seus amics o contertulians. Mayans, d'altra banda, responia pacient i li proporcionava dades sobre història, gramàtica i dret. Mayans era un jurista teòric, és a dir, un bon coneixedor del romà²⁹, que no volia saber res de la pràctica³⁰; tanmateix, els seus consells i solucions resultaven útils a Nebot.

²⁸ Vaig analitzar l'època posterior a «Cuestiones sobre la investigación de las facultades de derecho durante la segunda mitad del siglo XIX», a *I seminario de historia del derecho y derecho privado*, Bellaterra:1985, pp. 327-396.

²⁹ Vegeu les meues pàgines «Mayans y el método del humanismo jurídico», a *El conde de Aranda y su tiempo*, direcció de José Antonio Ferrer Benimeli, coordinació d'Esteban Sarasa i Eliseo Serrano, 2 vols., Institución Fernando el Católico, Saragossa:2000, vol. II, pp. 477-492. Les seues indicacions per a l'ensenyament són teòriques, tot i proposar una càtedra de dret valencià i una altra de dret reial, *Gregorio Mayans y la reforma universitaria. Idea del nuevo método que se puede practicar en la enseñanza de las universidades de España*, València:1975, en col·laboració amb José Luis Peset, pp. 240-243.

³⁰ Mayans a Nebot (23-VII-1740): «Asseguro a Vmd. que no he leído quarenta hojas de Valencia ni treinta de Quesio ni veinte de Santolaria, ni diez de Olea, ni cinco de Ortega, ni quatro enteras de Gofredo, ni tres de Bártulo, ni dos de Baldo, ni una de Jasón i casi ninguna de los que llaman Repetentes, i con todo esso quando sueño en la jurisprudencia entiendo mejor las leyes que todos ellos. I esto nace de alguna lectura en los mejores autores i de aver puesto la atención en las Particiones de Vinio, las obras de Jacobo Gotofredo, Antonio Agustín, Jacobo Cujacio y otros pocos»; (4-II-1741): «de práctica no quiero saber nada: i en caso de saber Vm. será mi Maestro». També Josep Borrull a Mayans (16-I-1727): «Yo ya, metido en esta indigestión de practicones, ni me acuerdo de un texto ni sé si entenderé el latín si me ponen delante a Cicerón...», a *Epistolario XIV*, ed. d'Antonio Mestre i Pablo Pérez García, València:1996, p. 104.

A mesura que avança la correspondència, Mayans s'interessa cada vegada més per la pràctica, adquireix llibres de lleis espanyoles i autors pràctics. És un teòric que busca entendre el dret romà originari, però que li plau d'introduir-se en el món dels jutges i advocats, més centrat en el dret reial, inserit en el romà. Nebot, d'altra banda, procura aprendre sobre qüestions històriques, sobretot si li serveixen per a la seua pràctica. En algun moment escriu: «*Vmd. se equivoca en lo que piensa que estas questionones no aprovechan nada para la práctica. No aprovechan para valerse de ellas, pero aprovechan i mucho para quando algunos Theoriquillos en los papeles en derecho se valen de semejantes argumentos i textos.*»³¹ Busca solucions i enfocaments que el puguen ajudar en l'advocacia. En alguna al·legació introdueix Cujas i d'altres...

En aquests anys, Mayans va interrompre les seues investigacions sobre jurisprudència postclàssica i les seues disputes acadèmiques humanistes³², i es va interessar més pels orígens de la llengua espanyola o la vida de Cervantes... Després del seu fracàs en la pabordia i la seua estada a la biblioteca reial, va optar per l'erudició històrica i literària³³, per bé que mai no va abandonar l'estudi i la lectura del dret. Més encara, va continuar publicant o enviant manuscrits seus o d'altres juristes als editors de Lió o per al *Novus thesaurus* de l'holandès Meerman.

Durant el regnat de Ferran VI participa en la defensa dels drets o les regalies de la corona enfront del papat. Blas Jover, a qui Mayans havia conegut com a corregidor de València, era fiscal del Consell de Castella el 1744. Mayans creia en la seua amistat: tot i que l'havia votat en l'oposició a pabordia, encara no sabia que per darrere havia maniobrat en contra seua. Jover li va proposar que es traslladés a Madrid i l'ajudés en els conflictes amb la santa seu³⁴. Finalment, van acordar que treballaria des d'Oliva amb

³¹ Carta (21-VIII-1743).

³² *Disputationes iuris librum primum*, València:1726, després en dos vols., l'Haia:1752; *Ad quinque Jurisconsultorum fragmenta commentarii*, València:1723. Martí el va ajudar i elogiar (carta 21-III-1723), *Epistolario III*, núm. 38; vegeu P. MARZAL RODRÍGUEZ: «Las *Disputationes iuris*: humanismo y controversia», a *Actas del Congreso Internacional sobre Gregorio Mayans*, València:1999, pp. 49-87. *Ad triginta Jurisconsultorum omnia fragmenta, quae extant in iuris civilis corpore, commentarii*, 2 vols., Ginebra:1764. Es jacta d'haver-los treballat ja en 1726, els retoca i en compon alguns de nous; *Epistolario. XVI*, núms. 81 i 161, pp. 120 i 172. Les disputes les edita gràcies a Meerman, els jurisprudents a Fallenberg, fill d'un senador de Berna; V. PESET: *Gregori Mayans i la cultura de la Il·lustració*, Barcelona-València:1975, pp. 120-121 i 141-143.

³³ Sobre l'oposició, A. MESTRE: *Ilustración y reforma de la iglesia. Pensamiento político-religioso de don Gregorio Mayans y Siscar (1699-1781)*, València:1968, pp. 68-84. La seua versió, a I. C. STRODTMANN: *Gregorii Maiansii generosi valentini vita*, ed. d'Antonio Mestre, València:1974, núm. 64.

³⁴ A propòsit dels seus treballs sobre patronat i concordats, A. MESTRE: *Ilustración y reforma...*, op. cit., pp. 257-306; els textos, a la seua edició d'*Obras completas, Regalismo y Jurisprudencia*, vol. IV; vegeu també *Epistolario. XI y XIII. Mayans y Jover*, ed. de Pere Molas, 2 vols., València:1991-1995.

l'ajuda de Juan Antonio, el qual aspirava a una canongia o a una plaça d'inquisidor a València³⁵. Primer va participar en la defensa del dret regi a les esglésies de Calataiud i Mondoñedo —era l'any de 1745. El nunci Enríquez hi va recórrer recolzat en un escrit del mateix pontífex Lambertini, Benet XIV, notori canonista, en favor del concordat de 1737, que Mayans considerava un despropòsit, negociat pel seu vell enemic el cardenal Molina... Va redactar la resposta, que Jover va editar com si fos seua, així com l'*Examen del concordato de 1737*. Els seus coneixements d'història eclesiàstica i dels canons dels vells concilis, juntament amb la legislació i acords dels pontífexs, li van permetre assentar les regalies sobre textos i costums immemorials, ben fonamentades. El va ajudar també amb un altre informe sobre els béns deixats pel cardenal Molina, una mena de venjança després de la seua mort... Uns anys més tard, després de la firma del concordat de 1753, el marquès de l'Ensenada li va encomanar que escrigués unes *Observaciones* sobre el seu sentit, que no arribaria a veure impreses³⁶.

Sens dubte, Mayans s'interessa pels plets que porta Nebot. La família Mayans és rica, i alguns plets són dels seus parents³⁷. Però també hi intervé en altres d'aliens: Nebot li explica els seus tràmits i passes, li consulta problemes i textos, remet escrits i al·legacions... Alguns pertanyen a membres de l'alta noblesa, el comte de Peñalva o el duc d'Híjar, el comte de Benavente, don Vicent Tallada, baró de Barxeta, a qui anomena de Sousa, un dels seus cognoms... També n'hi ha d'altres de la cartoixa de Val de Crist o el clero d'Oliva... Nobles i clero eren els grans propietaris i hisendats.

En algun cas Mayans s'implica a fons, com ara en un plet del convent de caputxins, sobre la validesa d'un llegat que se li va fer per a atendre la infermeria. Nebot li demana ajuda i li envia els papers; i ell escriurà algunes pàgines per ajudar en aquell conflicte³⁸.

³⁵ No ho arribà a saber fins a l'època de Roda y Aranda; Amparo ALEMANY PEIRÓ: *Juan Antonio Mayans y Siscar (1718-1801). Esplendor y crisis de la ilustración valenciana*, València: 1994, pp. 176-205.

³⁶ Tampoc no va avançar en la redacció d'un codi il·lustrat anàleg al projecte prussià, que li havia encomanat Ensenada a través d'Ordeñana, una tasca pesada i aliena a la formació de Mayans; M. PESET: «Una propuesta de código hispano-romano...», art. cit. La correspondència d'Ordeñana, a *Epistolario. XV*, ed. d'Antonio Mestre i Pablo Pérez García, València: 1997. Siga com siga, la caiguda en desgràcia d'Ensenada va canviar l'escenari; segons conta algun viatger, el marquès continuà acudint cada dia a l'hora de dinar del monarca, si bé aquest mai més no li va tornar a dirigir la paraula.

³⁷ Es percep també en relació amb els seus germans o a Oliva. El 8 de maig de 1745 li encarrega un plet de la seua dona, la seua parenta.

³⁸ L'abril del 1744 Nebot li escriu: «Avisaré por dónde han de venir los papeles de los Capuchinos quando Vmd. me diga que los tiene vistos i hechos los apuntamientos»; el juny, Mayans diu: «Un día de estos irá un Religioso por el Papel de los Capuchinos i si Vmd. huviere trabajado otro se lo dará también; porque aprecio mucho las cosas de Vmd.» Acostumava a enviar-li els seus escrits perquè els corregís (carta 11-VII-1742). En una altra carta (23-II-1743), Mayans escriu: «Yo estoy esperando las Partidas i nueva Recopilación i Fuero Juzgo para quando Vm. haga preguntas. Son obras necesarias para la Historia de España.» No les tenia, ni les va necessitar fins que es va interessar per la pràctica.

En un altre, Mayans es permet aconsellar pel seu compte en una restitució de dot a Oliva, i després demana a Nebot que confirme la seua opinió, com a «Señor Papiniano de los Pragmáticos»³⁹. Mayans se sent atret per la tasca del seu corresponsal, l'ajuda i cada vegada s'hi implica més.

Vaig considerar que les al·legacions i diversos materials d'alguns plets de senyories defensats per Nebot, amb ajuda de la correspondència, em permetria entendre'ls en totes les seues dimensions: els fets i les lleis que s'usen, el món judicial i les relacions i influències que hi ha al voltant. Són successions d'estats senyorials.

La freqüència de plets de successió és notable: quan es trenca la línia directa, eren molts els que pretenien succeir en la titularitat senyorial de pobles i viles del regne, per les elevades rendes que suposaven, i perquè la qualitat de senyors implicava la major distinció dintre la noblesa. Per què es talla amb tanta facilitat la línia directa? Hi ha una raó evident, deguda al fet que la major part dels fills segons, «segundones», —i les germanes— no es casaven per manca de mitjans de fortuna, que heretava el primogènit; els casaments, fins i tot de dones, significaven grans despeses i els dots gravaven amb censos o préstecs la casa senyorial. Quan el vincle no tenia descendència directa passava a la branca lateral, germà o nebot, ben sovint una germana. Mayans, en una carta a Roda, diu que els Borja no van voler establir un «mayorazgo» de secundogenitura a Oliva, separat de Gandia, i «Dios les ha castigado dejándoles sin sucesión agnaticia» o masculina⁴⁰. A part la seua interpretació com a càstig diví, tenia raó: si s'hagués instaurat una segona branca dels Borja a Oliva, aquesta hauria succeït en extingir-se la principal i hauria pogut proporcionar un major nombre de descendents.

Aquesta substancial debilitat de les línies nobiliàries dels titulars de les senyories va produir una progressiva concentració de terres i pobles en l'alta noblesa durant els segles de l'època moderna. La quasi totalitat de les senyories —com en general les grans fortunes de l'alta noblesa—, que estaven vinculades perquè no es disgreguessen, es van anar concentrant. Quan mancava la successió masculina en el vincle, que generalment era regular, com la successió de la corona, passava a favor d'alguna femella, casada amb un altre noble qui, allora, gaudia d'àmplia fortuna i de senyories. Les grans cases practicaven una endogàmia en la qual, motius de classe a banda, no mancava l'atractiu d'una possible successió en amplis estats senyorials i d'acumulació de patrimonis. En virtut de l'endogàmia i els mecanismes del «mayorazgo», noves

³⁹ Carta del 19-X-1743, a la qual respon Nebot el 23. D'altra banda, Mayans té un gran respecte a Nebot com a pràctic (cartes de 13 i 20-II-1745).

⁴⁰ Mayans a Roda (13-IX-1749). Sobre els escassos matrimonis de la casa de Borja al XVII, J. CASEY: *The Kingdom of Valencia in the Seventeenth Century*, Cambridge:1979, pp. 138-139; trad. catalana, Curial, Barcelona:1981, i revisada Afers, Catarroja-Barcelona:2006; P. MARZAL RODRÍGUEZ: *El derecho de sucesiones en la Valencia foral y su tránsito a la nueva planta*, València:1998, i, del mateix autor, «Una visión jurídica de los mayorazgos valencianos entre la Valencia foral y la Nueva Planta», *Anuario de Historia del Derecho español*, 66 (1996), pp. 229-364.

fortunes i senyories engrossien el patrimoni de l'alta i restringida noblesa⁴¹. Veurem com la casa de Gandia entroncava ara amb la de Benavente —com segles arrere va absorbir els Centelles d'Oliva— i, en el futur, s'uniria a la d'Osuna⁴².

L'alta noblesa va formar els seus estats i senyories des de l'edat mitjana, amb terres, rendes i tributs dels seus vassalls. Era guerrera i acudia amb la seua host a l'exèrcit del rei, i d'altres vegades s'enfrontava amb ell o amb altres senyors i arruïnaven la seua fortuna. Estan exempts de tributs reials, que es recapten en els reialencs, ciutats i terres pertanyents al monarca, al reial patrimoni o hisenda reial. El reial patrimoni es va mantenir després de la Nova Planta, i al mateix temps s'introduïen impostos de Castella i l'equivalent, nou; a partir de Ferran VII es va considerar patrimoni de la casa reial.

Per tal d'evitar la divisió dels seus patrimonis la noblesa va començar a vincular-los al segle XIV, reservant-los al successor, mentre exclouïa d'herència els altres fills. A partir del segle XVI la monarquia va completar el seu exèrcit i els senyors van perdre la seua funció bèl·lica directa, l'aportació d'homes i armes, encara que molts manaven com a oficials els exèrcits del rei o el servien en els virregnats i les capitanies, en els consells... En record de la seua antiga obligació militar amb la host, en data tardana se'ls va imposar un tribut de llances, no massa oneros. Els seus grans patrimonis i senyories es mantenen sense menyscabament, però quan es produeix una successió transversal es posen en joc les seues grans fortunes.

Veurem dos processos de gran importància, sobre una successió en la casa d'Híjar i una altra dels Borja, quan s'extingeix la línia directa masculina del seu fundador, Joan, fill d'Alexandre VI. En ambdós va intervenir Nebot i va participar Mayans, amb el seu consell i saviesa.

El primer li'l van encarregar a Nebot, gràcies a la recomanació de Blas Nasarre, bibliotecari reial, a través de Mayans. Es tracta de la senyoria d'Orani, que tenia el duc d'Híjar. El fundador, don Fadrique de Portugal, havia donat poder per a testar a la seua dona na Margarida de Borja, segons una memòria que va lliurar al seu confessor. El testament establia la incompatibilitat del vincle d'Orani amb un altre major: «*el que heredare o tuviere otro, que sea de mayor cualidad y cantidad, que luego que el tal tuviere dos hijos suceda el segundo en mi Mayorazgo y herencia*»⁴³. El seu descendent

⁴¹ M. PESET i V. GRAULLERA: «Nobleza y señoríos durante el XVIII valenciano», *Estudios de historia social*, 12-13 (1980), pp. 245-281, en especial 263-268. Pel que fa a Castella, vegeu B. CLAVERO: *Mayorazgo. Propiedad feudal en Castilla 1369-1836*, Madrid:1974, i el meu *Dos ensayos sobre la historia de la propiedad de la tierra*, Madrid:1982 (2a ed. 1988).

⁴² Sobre la genealogia dels Borja o els Centelles, F. FERNÁNDEZ DE BETHENCOURT: *Historia genealógica y heráldica de la monarquía española. Casa real y grandes de España*, 10 vols., Madrid:1897, tom IV; J. CAMARENA: *Historia del distrito de Gandía*, Gandia:1965, i «De la historia de Oliva y Rebollet», a *Iniciación a la historia de Oliva*, València:1978, pp. 125-243, en especial pp. 170-196.

⁴³ *Alegación en derecho por Don Joaquín Thadeo Fadrique de Portugal y Silva, hijo segundo de Don Isidro Fadrique de Portugal y Silva, Conde Duque y Señor de Híjar, Marqués de Orani, etc. en el pleyto de propiedad sobre el Estado y Mayorazgo de Orani, que pende en grado de revista*

don Fadrique de Portugal y Silva, marquès d'Orani, es va casar amb dona Juana de Silva Portocarrero, duquesa d'Híjar, per herència, en faltar la descendència masculina, i van tenir dos fills, Isidro Fadrique i Jaime. Isidro Fadrique, actual duc d'Híjar, va heretar ambdós títols i patrimonis i va tenir així mateix dos fills, el primogènit don Isidro i el segon don Joaquín Tadeo, a qui defensa Nebot. Don Joaquín Tadeo ha d'enfrontar-se a dos contrincants: d'una banda, al seu pare don Isidro Fadrique, que sosté que pot conservar ambdós vincles, perquè el patrimoni d'Híjar no és major que el d'Orani, i d'una altra contra el seu oncle Jaime, que també el considera més gran i així com son pare ja els havia tingut els dos i, per tant, la senyoria d'Orani hauria d'haver passat a ell.

Nebot descriu el cas a Mayans perquè l'ajude⁴⁴. Don Jaime pretén que el seu pare ja tenia els dos vincles, per la qual cosa el menor, el d'Orani, li correspon a ell. La clau està en com els va tenir, l'*habere*, de què tracten diversos textos romans⁴⁵. Mayans li fa veure que *habere* és una paraula equívoca: pot significar tenir una cosa efectivament i amb permanència, però també tenir-la temporalment i amb obligació de restituir-la. El primer que té ambdós vincles en el primer sentit és Isidro Fadrique, actual duc d'Híjar, ja que l'anterior Fadrique el va tenir només com a dot, i si no hagués tingut fills, l'hauria hagut de restituir. Si la duquesa hagués premort al marit i l'hagués nomenat hereu, només en aquest cas Jaime hauria tingut dret a Orani⁴⁶.

Nebot torna sobre la qüestió, amplia les dades i assenjala que Juana Portocarrero no havia rebut el ducat d'Híjar en dot sinó en herència, per la qual cosa el marit només posseïa l'administració legal, i no es pot dir que *tingués* en sentit estricte⁴⁷. Mayans confirma la seua idea: la paraula «habere» posseeix diversos significats: el lladre pot tenir la cosa furtada, també l'usurpador clandestí o manifest i el posseïdor violent del «mayorazgo», o el que el té segrestat, però en sentit impropï; no en el que fa servir la clàusula de fundació. Es pot concloure que don Fadrique de Portugal només va tenir l'administració legal del vincle d'Híjar, parafernals i propietat de la seua esposa. El primer en qui van concórrer ambdós vincles va ser don Isidro, i doncs Orani no pertany al seu germà don Jaime, sinó al seu segon fill don Joaquín Tadeo.

en esta Real Audiencia de Valencia y sigue con dicho su Padre, y con Don Jayme de Silva su Tío, Mariscal de Campo de los Exércitos de su Magestad [1741], 85 pp.; Addición a la alegación en derecho por Don Joaquín Thadeo de Silva (2-V-1742), 9 pp., Fons Mayans, 557, també a la biblioteca de la universitat, Varios, 96 (27).

⁴⁴ Nebot a Mayans (11-I-1741), inclou un resum annex.

⁴⁵ Els fragments de Digesto 143 i 188 *de verborum significatione*, el 38 § 9 *de verborum obligatione*, 15 *de regulis iuris* perquè si el tenia en dot només ella en podia disposar, *Instituta* 2 § 1. I descarta la pertinència d'altres lleis romanes pel fet de referir-se a altres supòsits: la llei 143 es refereix a un llibert, com van veure Gotofredo i Heinecio.

⁴⁶ Nebot a Mayans (11-I-1741), amb una clàusula o resum, resposta de Mayans del 14, paper adjunt.

⁴⁷ Nebot a Mayans (18-I-1741), aclareix que no el va rebre en dot, sinó en herència; la resposta, el 21. El plet continua apareixent en les cartes posteriors.

Des d'aquestes pautes l'advocat escriurà la seua al·legació en els mesos següents, sens dubte una de les millors que van eixir de la seua ploma⁴⁸. Exposa els documents del fundador i de la seua esposa, que han de ser tinguts en compte per a la incompatibilitat del marquesat d'Orani: la clàusula ja citada, fins i tot una altra per la qual designa diversos substituïts al fill que morís menor, un nebot, fill segon del duc de Medinaceli, ja que no volia que s'unís a aquest ducat si passava al primogènit. Els vincles, com és ben sabut, depenen completament de la voluntat del testador. No sols s'ha de tenir en compte la clàusula principal sinó totes.

Després porta la genealogia des del fundador fins a l'actual duc i els seus fills, perquè es pugua entendre la seua argumentació. Planteja si el vincle és lineal o personal: és a dir, si amb la simple reunió d'Orani amb un vincle major ha de passar a la línia del primer secundogènit, don Jaime, o bé cal esperar que tinga un mateix titular, i passe al seu segon fill, don Joaquín Tadeo. I dóna suport, juntament amb Hermenegildo de Roxas, a la segona solució. Cada extrem el va anotant amb citacions marginals de grans autors: Roxas, Castillo, Mier, Mantica, Gutiérrez..., i per descomptat Ulpia i altres nombrosos fragments i lleis romanes. També hi fa nombroses referències a les lleis de Toro, ja que és matèria subjecta a la llei reial, on el dret romà només completa, per l'assimilació una mica impròpia dels vincles als fideïcomisos romans.

Mayans l'anima i aconsella en algunes cartes⁴⁹. De vegades, fins i tot el vol provocar: «*Dícenme que la de Ferrandis es gran cosa*» —Tomàs Ferrandis de Mesa era l'advocat d'Híjar. Nebot continua sol·licitant els seus consells; el 4 d'octubre li diu: «*Aora se irá Vm. desengañando poco a poco lo que me aprovechan las especiales inteligencias que le pido a Vm. de los textos*». El 19 de desembre de 1742 li escriu: «*Ya dige a Vmd. en la que embié por Mossés Salelles que ganamos el pleito de Orani, no sé si nos faltaron uno o dos votos de siete que eran.*» Mayans contesta el 22: «*sea enhorabuena la sentencia de Orani. Dios quiera aya remuneración. Apunto algo a Nasarre.*» Feia quasi un any que havia mort don Joaquín Tadeo⁵⁰, però Nebot va redactar l'addició del plet que, malgrat que semblava innecessària, podria aprofitar als hereus⁵¹.

El 18 d'abril de 1744 Mayans escrivia a Nebot: «*Un amigo me ha consultado sobre un Derecho de Mayorazgo i le he dicho que apenas tenga tiempo meditaré sobre el caso, i si le asistiere la justicia le encaminaré a Vmd. para que haga buena una causa mal defendida.*» És un altre cas, que veuré breument, ja que és diferent, un «*mayorazgo*» d'agnació rigorosa o de masculinitat estricta.

⁴⁸ Mayans li ho lloa el 19 d'agost i 3 d'octubre de 1741.

⁴⁹ Nebot diu que entra en el d'Orani en la seua carta del 29 de març de 1741: «*En el papel del Duque de Híjar verá Vm. sus textos, que será el mayor adorno que tendrá el Papel*»; i el 3 de maig ho està passant en net. Mayans li va escriure l'1 d'abril: «*deseo ver el papel del duque de Híjar quando habrá portador. Espero aprender muchas cosas*».

⁵⁰ Nebot a Mayans (21-II-1742 i altres posteriors).

⁵¹ Nebot a Mayans (7-III-1742). Li va costar atènyer alguna remuneració pel seu treball.

Hi ha diverses al·lusions en les cartes següents⁵², i per fi el 13 de juny de 1744 Mayans descobreix de què es tracta: *«Es certísimo que Vmd. dio dictamen contrario al que yo manifestaré en asunto de un Mayorazgo, porque Vmd. me lo ha escrito. I para que Vmd. no se quiebre la cabeza, es en la causa que defendió malamente Ferrandis i impugnó con cavilaciones el Canónigo Ferrer entre partes de Gavilá i Bas. Prometo a Vmd. que le comunicaré el Papel que he empezado a escribir quando no tenga otra cosa que hacer, i la misma Parte contraria de Vmd. se valdrá de Vmd., i si Vmd. tuviere reparo de abogar por Gavilá, por respeto de nuestro Amigo D. Vicente Borrull, en tal caso Gavilá hará elección de otro Abogado. No piense Vmd. que yo le he de poner mucho cuidado en este papel, porque será un sencillo apuntamiento de lo que Vmd. o otro debe meditar i estender. Pero el método será del gusto de Vmd.»*

Mayans tarda a compondre el seu al·legat en favor de Joaquim Gavilà, sens dubte per les seues moltes ocupacions. Però està decidit a demostrar el seu coneixement sobre vincles. El 6 de juny, tot i que amb un altre motiu, exposa extensament les seues idees amb la suficiència que acostuma: *«La materia de mayorazgos que parece a Vm. tan dificultosa en mi juicio es de las más fáciles, i toda la dificultad de Vm. nace de la estimación que hace de los intérpretes, siendo así que es un asunto en que no se necesita de ningún intérprete.»*

Estava redactant la seua defensa, que no he vist entre les seues cartes. Però a través de la resposta de Nebot sabem en essència de què es tractava⁵³. La seua opinió era contrària, jutjava el dret de Gavilà molt dubtós. La seua exposició és succincta: *«No citaré a Vmd. autor alguno, aunque estos son de mucho peso en los tribunales de España, pues en éstos no hemos de votar Vmd. ni yo.»*

Dona Isabel Pasqual va fundar el vincle al capdavant del senyor Miquel Banyuls, i estableix que *«siempre que habrá descendientes de la línea de Miguel Juan, su hijo, varón de línea masculina, sean preferidos a qualquiera hembra de la descendencia de aquél, aunque sea más propinqua»*. En cas de no tenir descendència, passaria a dona Maria Àngela Banyuls, guardant-se sempre els mateixos pactes, vincles i condicions que estaven referits: és a dir, que s'havia de preferir també la línia masculina. Així, *«siendo Don Juan Bas, Varón de Varón, o Varón de línea masculina, descendiente de Dª María Ángela, deve ser preferido a Don Joaquín Gavilá que no es Varón de Varón aunque es de la misma descendencia»*.

En una altra clàusula, la fundadora ordenava que si don Miquel Joan Banyuls *«muriere sin hijos varones lexítimos y sin descendientes suos varones de línea masculina o se acabasse su descendencia por línea Masculina, y tuviesse hijas lexítimas, en tal caso*

⁵² Nebot a Mayans (27-VI-1742): *«Deseo mucho, mucho, ver el papel del maiorazgo que Vmd. me insinúa. Yo no me acuerdo ahora en qué fundé mi dictamen, pero siempre que me hagan fuerza las razones contrarias estoi pronto a mudarle. El Dr. Monseny fue el que más trabajó en este punto a favor de Bas; yo nada hice, o mui poco. Yo quiero en este punto de maiorazgos trabajar fuera de lo común, i así es menester que Vmd. me oiga.»*

⁵³ Nebot a Mayans (22-VI-1744).

passassen las heredades a la hija maior»; i com que aquesta va tenir fills mascles, va voler en l'altra clàusula que el passessen a ell i a la seua descendència amb el mateix ordre, la qual cosa dóna a entendre clarament que «*el Varón de Varón de la línea de Don Miguel como de María Ángela debe ser preferido a otro que no tenga esta qualidad*».

En una altra clàusula va disposar que fos «*para perpetua conservación de mi nombre y del dicho mi hermano, agnación y familia mía*», la qual cosa significa que els mascles de barons seran preferits a les femelles en la línia i descendents de don Miquel Joan i en la línia de dona Maria Àngela Banyuls. No cal interpretar, com volia Mayans, què significava que els titulars del vincle havien de prendre el cognom i armes de Pasqual. I Nebot continua argumentant sense abreujar amb les diverses clàusules de la fundació. Mayans va dir que contestaria a les seues pàgines, però va anar deixant passar el temps.

Vegem el darrer i més important dels plets, el de successió del ducat de Gandia. Cap al 1749 apareix en la correspondència de Mayans aquest llarg plet, entre el comte de Benavente i un descendent dels Borja que residia a Amèrica⁵⁴. El dirigia Manuel de Roda, un prestigiós advocat de Madrid, que amb el temps seria secretari d'estat de justícia de Carles III. En aquest moment estava pendent el judici de possessió o tenuta davant del consell de Castella. En la carta del 26 d'abril de 1749, Roda li explicava a Mayans per què no havia comptat abans amb ell: «*el antiguo y verdadero afecto que profeso a Vm. y el justo aprecio que siempre he hecho de su grande habilidad y literatura me obligaron a persuadir al Sr. Conde de Benavente se valiese de Vm. para adquirir muchas noticias que necesitamos y desvanecer las grandes falsedades que se han cometido para el pleito de tenuta del Estado de Gandía; pero la estrechez de tiempo con que se ha substanciado el artículo de administración desde la muerte de mi Sra. la Duquesa de Béjar y el creer que por ahora eran suficientes las pruebas y justificaciones que teníamos, hizo suspender la idea de molestar a Vm.*

«*Ahora acabo de recibir la estimada carta de Vm. con que me favorece y la haré presente al Sr. Conde para que agradezca a Vm. su aplicación y deseo de servirle en una materia de tanta importancia y gravedad.*»

Hi ha, doncs, un oferiment de Mayans, que ja havia auxiliat dona Maria Anna de Borja, anterior titular; l'erudit vivia a Oliva i posseïa extenses terres, i doncs volia estar bé amb els senyors. L'assumpte era d'extraordinària envergadura: el ducat agrupava trenta-sis poblacions, entre les quals la ciutat de Gandia i la vila d'Oliva. El 1787, segons el cens de Floridablanca, comprenia 39.908 veïns i la seua extensió territorial, segons l'extensió actual dels termes municipals, arribava a 1.111,46 quilòmetres quadrats⁵⁵.

⁵⁴ Ho vaig estudiar a «Mayans y la práctica jurídica: su intervención en el pleito de sucesión del ducado de Gandía», a *Simposio internacional en el centenario de la muerte de Gregorio Mayans*, 2 vols., València:1981, vol. II, pp. 539-571, un treball que ara es pot trobar a la xarxa; ara el resumesc una mica. La correspondència entre Mayans i Roda, aleshores inèdita, ha estat editada per A. Mestre: *Epistolario X*, València:1990, també a la xarxa.

⁵⁵ M. PESET i V. GRAULLERA: «Nobleza y señoríos...», art. cit., en especial la p. 272. Les seues rendes eren elevades; Isabel MORÁN: «Desarrollo y crisis del régimen señorial en el País

El darrer Borja, el duc Lluís Ignasi, havia mort el 1740 sense descendència i el va succeir la seua germana Maria Anna, duquessa de Béjar; immediatament es va plantejar plet per la successió, i mentrestant se li va concedir l'administració dels estats de Gandia. Morta sense hereus directes el 1748 —sense haver-se resolt la causa encara—, diversos aspirants es disputen la titularitat del ducat, en especial el senyor Francesc Antoni Pimentel i Borja, comte de Benavente —descendent d'una altra germana del darrer duc— i don Francisco José de Borja Larrazpuru, d'una línia de la família que va marxar a les Índies al segle XVI. Aquest pretenia el ducat per continuïtat de baró a baró, per línia masculina, que era preferent, malgrat que perdria si es demostrava la il·legitimitat del seu ascendent en Joan de Borja, fill d'en Ferran de Borja, nét del sant duc⁵⁶.

El plet ja havia començat amb l'anterior titular; en morir, se suscita de nou la qüestió o incident de l'administració mentre durés el plet. Però en aquesta ocasió el Consell de Castella va optar pel segrest o administració directa, fins que es decidís; les parts podien extraure diners de les rendes per a les despeses del plet, refermant la seua devolució posterior, en el cas de no aconseguir sentència al seu favor⁵⁷. Roda

Valenciano. Los dominios del ducado de Gandía (1700-1837)», tesi doctoral, València:1981, editada en part, València:1984. Mayans, en una carta a Roda (19-IV-1749), assenyala que les de Gandia estan molt afectades per càrregues de justícia, mentre que el comtat d'Oliva proporciona unes quinze mil lliures anuals.

⁵⁶No em va ser possible trobar els plets originals de l'Arxiu General del Regne de València, a la sèrie Reial Audiència, Escriptories de Cambra, que es deuen trobar a Madrid. Hi ha impresos de l'època que permeten conèixer-los: *Memorial ajustado... del pleito que siguen en el Consejo los Duques de Villahermosa, Benavente, don Francisco José de Borja y doña Mariana de Borja, Marqués de Ariza y Alcañizares sobre la tenuta y posesión del ducado de Gandía y sus agregados*, Madrid:1741; J. DE RIAMBAU GASCH: *Por don Francisco Joseph de Borja con doña Mariana de Borja, duquesa que fue de Béjar, que murió durante este pleyto y como su heredera la misión de las Californias y por este respecto el P. Pedro Ignacio Altamirano, de la Compañía de Jesús, sobre la tenuta y posesión del ducado de Gandía y sus agregados*; F. MURO CLARÀ: *Alegación jurídica por el Excmo. Sr. Conde de Benavente y Gandía, etc., en la causa que sigue en la sala del crimen de la Real Audiencia de Valencia, sobre que se declaren falsos y suplantados diferentes instrumentos, se cancelen en sus originales o matrices y se condene a don Pedro Pascual de Bonanza y Villarrasa, abogado preso en las reales cárceles Torre de Serranos de esta ciudad en la pena de muerte en que ha incurrido*, València:1752. En el moment d'iniciar-se la causa criminal, el 1748, apareixen una sèrie de peticions del procurador del Borja indià, en què se sol·licita l'acarament de diferents documents, la majoria falsificats, amb què s'intenta detenir-la; en alguna es diu que es troba en situació d'indefensió perquè és a punt de ser abandonada pels seus apoderats, per les molèsties i vexacions sofertes; vegeu *Real Acuerdo*, 1748, ff. 484 i ss., 501 i ss., 510 i ss., 626 i ss., i 642 i ss., Arxiu General del Regne de València: secció Audiència. Els altres pretendents són Josep Claudi Gurrea Aragón i Borja, comte de Luna, marquès de Navarrès i Cañizar, i en Joaquim Antoni Palafox Folch de Cardona Centurió i Borja, marquès d'Ariza —tots dos de la primera noblesa de València. El darrer sol·licita documentació a *Real Acuerdo*, 1748, ff. 551 i ss.

⁵⁷Mayans, en una carta a Roda del 19 d'abril, es mostra estranyat pel segrest i li proporciona les primeres dades. S'hi havia fet a petició de l'indià, *Real Acuerdo*, 1748, ff. 376 i ss. Sobre

va témer aquella primera decisió del consell, que potser significava que el dret del seu client no era evident; es consola advertint que era usual, per a evitar que els que posats en possessió dels estats procuren dilatar el resultat final per tots els mitjans, mentre frueixen de la senyoria; però no deixa d'observar que «*en el pleito actual han intervenido otros motivos políticos y extraños del derecho y justicia de la causa*»⁵⁸. Fins i tot va intentar que, almenys Oliva, on el dret de Benavente era més clar, se'l deixés, però no ho va aconseguir.

En el judici de tenuta o possessió que se segueix al consell, Roda, en nom del comte de Benavente, defensa que els estats de Gandia li pertanyen com a successor de na Maria Anna de Borja, segons els vincles —diversos— establerts sobre aquests. D'altra banda, un altre advocat del comte defensa el seu dret a succeir directament el darrer Borja Lluís Ignasi⁵⁹.

L'argument principal contra l'indià va ser la il·legimitat de la seua branca. Aquest, a través d'escriptures falses, volia demostrar que la línia era legítima, que en Ferran de Borja havia contret matrimoni amb na Violant Armendia a Teulada l'any 1579, cosa que suposaria la legitimitat d'en Joan de Borja i els seus descendents; també mitjançant una legitimació falsa d'en Joan de Borja i altres documents. Mayans aconsellava que la il·legimitat era el camí que s'havia de seguir, perquè suposava «*la absoluta exclusión del Indiano por descender de hijo adulterino*»⁶⁰.

Per aconseguir demostrar-la s'instrueix causa criminal davant de l'Audiència de València, que, en cas de ser guanyada, predeterminaria la resolució o sentència del plet de possessió. S'incoa contra Bonanza, advocat valencià, responsable segons sembla de la falsificació, el qual acabaria essent condemnat. Per a portar l'acusació actua, entre altres advocats, Nebot, nomenat per insinuació de Mayans pel fet de ser amic seu i perquè confia en la seua perícia; una vegada i una altra vegada el recomana al comte i a Roda⁶¹.

litis expensae, Benavente a Mayans (26-VII-1749), diu haver pres 2.000 ducats, concedits, com a l'indià, sense necessitat de fiança. Nebot a Mayans (30-VII-1749): «*Hablé mucho rato con el Sr. Muñoz y me dijo muchas cosas del pleito. Yo también le ponderé que no entendía cómo habiendo tantas y tan fuertes conjeturas de la ilegitimidad de don Juan de Borja que a lo menos hacen la cosa dudosa en un juicio de tenuta, se difería dar la posesión al Sr. Conde de Benavente, a lo que me respondió cómo por parte del Indiano se había abultado mucho el derecho, pero que poco a poco los señores estaban de otro dictamen...*»

⁵⁸ Roda a Mayans (26-IV-1749); el 4-VII-1750 li escrivia: «*Yo no sé qué duende hay en esta fatal causa que nos embaraza todo, nos corta los pasos, previene a los ministros más íntegros y nos dificulta las pruebas...*»

⁵⁹ Roda (31-V-1749) li explica que ell defensa el comte com a successor de la duquesa de Béjar, encarregant «*a otro abogado la defensa del Sr. Conde por su derecho propio, con el que intenta haber sucedido al duque don Luis Ignacio con exclusión de su tía*».

⁶⁰ Mayans a Benavente (30-I-1750).

⁶¹ Mayans a Benavente (31-V-1749) i a Roda (31-V-1749). Nebot a Mayans (20-VI-1749): «*El Sr. Conde de Benavente en carta deste correo me dice lo siguiente: mediante a que don Gre-*

Juntament amb la defensa principal —la il·legitimitat del Borja indià— s'esgrimeixen altres vies: demostrar que, malgrat ser legítim, la successió també corresponia al comte de Benavente. L'indià tenia al seu favor que descendia de línia masculina, però havia de ser exclòs —argumentava Mayans— perquè el matrimoni d'en Ferran de Borja havia estat secret, això és, ocult i clandestí. D'altra banda, com que la unió del comtat d'Oliva s'havia realitzat el 1591 per donació de na Magdalena de Centelles al seu fill en Francesc de Borja, duc de Gandia, el dret de Benavente era evident en aquesta part: només ell descendia dels Centelles, ja que la línia indiana dels Borja s'havia separat abans de la unió d'Oliva. Roda, si en algun moment va pensar en aquesta possibilitat, va preferir a la fi la defensa conjunta de tots els estats de Gandia⁶².

Una sèrie d'advocats i persones giren entorn d'aquell transcendental plet. La defensa principal és duta per Manuel de Roda, un advocat magnífic, pròxim al comte. Com que no cobra per la seua tasca, li resulta difícil el seu treball: de vegades no té qui li faça les coses, d'altres, si vol enviar un passant seu a València per organitzar la causa criminal, no ho pot fer a causa de les penúries econòmiques de Benavente —els nobles sempre anaven escassos de diners en l'antic règim. Mayans va escriure: «*el Sr. Conde debía aborrrar muchas superfluidades comunes a todos los grandes señores y gastar en lo que importa.*»⁶³ No és l'únic advocat a Madrid, i finalment l'al·legació es dividí entre ell i un altre⁶⁴, potser per la seua gran quantitat de treball i perquè un plet tan important requeria més d'un cap i, doncs, el comte tindria interès que participessen d'altres. Sens dubte, entorn del plet de Madrid, hi ha un conjunt de persones, però a través de les meues fonts no és possible precisar més. A València sembla més clara l'organització. Porta el conjunt de la causa Miquel Eugeni Muñoz, ministre o oïdor de l'Audiència⁶⁵. Dos advocats, Nebot i Mur Clarà, s'encarreguen de fonamentar i treballar els escrits⁶⁶. Hi ha poca organització. A Mayans no li va arribar l'interrogatori abans de la seua declaració; els testimonis estan poc instruïts sobre el que han de dir; o bé, quan s'han de buscar papers en l'arxiu ducal de Gandia, qui ha d'acudir a veure'ls no arriba immediatament. Nebot, encara que és advocat, està situat en un

gorio Mayans es amigo de Vm. y tiene la literatura, estudio y noticias que son notorios, podrá entenderse con él para cuanto se le ofrezca comunicar, pues así me lo pide y encarga y es sujeto de quien igualmente he hecho la mayor confianza.»

⁶² Roda a Mayans (26-IV i 6-IX-1749).

⁶³ Mayans a Roda (2-VIII-1749).

⁶⁴ Roda a Mayans (28-XII-1754), on li diu que la falsedat havia estat redactada per un altre advocat, no havia tingut temps de passar-li-ho en esborrany i havia estat imprès.

⁶⁵ Miquel Eugeni Muñoz era advocat a Madrid, i oïdor a l'Audiència de València de 1742 a 1772, quan es jubila. Apareixen altres oïdors o alcaldes del crim, Vicent Borrull o Juan Martín de Gamio —col·legial de Salamanca—; vegeu P. MOLAS RIBALTA: «Las audiencias borbónicas en la corona de Aragón», a *Historia social de la administración española*, Barcelona:1980, pp. 117-164, les llistes de València, pp. 158-162.

⁶⁶ Mayans a Nebot (21 i 28-VIII-1751), on li indica que a Madrid ha agradat el treball de Muro, mentre que el seu sembla «*ser obra de algún pasante de Vm. y no suya*».

lloc inferior a Mur, perquè es queixa de no saber bé el que ha de fer o remet a Muñoz les coses que treballa; i al final no figura la seua firma en l'al·legació⁶⁷. Es dol de no rebre diners i Mayans escriu al comte sobre Nebot: «*Me escribe y satisfecho porque V. Ex.ª ha mandado regalarle, pues aunque no es codicioso ni avaro, tiene la condición de buen letrado de recibir de buena gana lo que le dan.*»⁶⁸ D'altra banda, el comte es queixa de la inactivitat de Nebot, com també Roda: «*veo que sus muchas ocupaciones o su desidia le hacen tomar con poco empeño las causas. (...) En la causa actual parece que hasta ahora no se ha instruido en nada, sino de necesitar un particular estudio.*»⁶⁹ Àdhuc en un altre moment, en 1752, hi ha una greu fricció on insisteix que estiga present en la relació de la causa quan està a punt d'acabar: «*El Sr. Conde de Benavente ha dado en que no solamente informe yo a los Srs. ministros en la carga de Bonanza de silla a silla en sus casas como es justo, sino que vaya yo juntamente con Don Francisco [Muro] Clará a la audiencia cuando se haga la relación, siendo así que entonces también ha de informar el fiscal y se ha de escribir en derecho según me dice Clará por el mismo Sr. Fiscal. Vea Vm. que efeto tendrá este informe mío en voz ad pompam. Si fuere escribir en derecho eso sí, pero lo otro me parece cosa ridícula. Sobre ser extraña haber de ir dos a informar y habérselo esto hecho presente a S. Ex.ª, me responde lo que Vm. verá en la adjunta a que satisfago que haré por complacerle lo que gustare.*»⁷⁰

Després no hi va anar, encara que Muñoz l'hi va instar; un altre ministre, Borrull, li va dir que era un disbarat. Va pretextar trobar-se amb «catarro, ronquera e inflamación de la garganta», i va enviar el seu gendre, Jáudenes. Però la seua ironia fa sospitar que no ho va considerar oportú: «*en el metal de mi voz hay alguna virtud oculta. Si se usara el informar por señas, había yo de haber aprendido el Diccionario de las manos. Ya he dicho a Villamar que se diga a S. Ex.ª que yo pasaré a todos los ministros y haré otra vez el informe en voz y así estará dos veces repetido; que poco que conoce el que dicta estas cosas a S. Ex.ª lo que sirve estos informes en sala, cuando se ha de escribir en derecho...*»⁷¹ També entorn del plet, encara que sense participar-hi directament,

⁶⁷ F. MURO CLARÀ: *Alegación jurídica...*, op. cit. Sembla que Nebot tractaria de les falsificacions, mentre que Muro demostraria la culpabilitat de Bonanza; Nebot a Mayans (26-I-1752).

⁶⁸ Mayans a Benavente (6-III-1751). Mayans a Nebot (10 i 31-X-1751).

⁶⁹ Roda a Mayans (26-VI-1749); també Benavente a Mayans, i la contestació d'aquest (20-IX-1749). Mayans li ho feia present, però l'advocat no s'immuta i, amb motiu que li retrau que Roda es queixa de València, contestava: «*Roda dice que se queja que habiendo escrito algunas veces a esta ciudad no se le ha respondido, si Vm. no explica qué entiende Roda por Ciudad no puedo responder, porque si es al cuerpo de la ciudad no hay tal carta y si es al secretario lo ignoro, si es a algún ciudadano o particular no sirve si no es interesado en la cosa.*» I segueix: «*Yo he sabido que la instrucción de Roda para los testigos está admirable, el interrogatorio pesadísimo y que se había de dar una copia de la instrucción a cada testigo para que reflectase [reflexionés]; a mí nada se me ha dicho, nada se me ha enseñado, ni comunicado sobre ello, así que guárdesele Vm. para sí.*»

⁷⁰ Nebot a Mayans (29-VII-1750).

⁷¹ Nebot a Mayans (26-I-1752); també la del 2-II; Mayans a Benavente (5-II-1752).

estava Josep Berní, de qui Mayans pensa que ha de ser atret al partit del comte. Va proporcionar unes cartes on quedava patent la falsedat de Bonanza.

D'altra banda, és tan important el plet que moltes persones que s'hi interessaven segueixen el desenvolupament de la causa per rumors o per les al·legacions impreses. A Oliva Mayans era un decidit sostenidor de la seua causa, però tots els futurs vassalls del comte-duc havien d'estar preocupats pel destí final del plet. Es divideixen, en certa manera, entre benaventistes i indians, segons se'ls anomena i, encara que no participen, viuen la qüestió com a pròpia. Al costat de l'indià Borja hi havia molts, com ara el canonge Pi, l'escrivà Martí de Veces i d'altres, els menys. A Gandia, en canvi, semblen majoria els indians. Quan arriba la sentència criminal en 1752, Mayans escriu al comte: «yo recibo enhorabuena por V. Ex.ª. El gozo ha sido universal en Oliva. En Gandía muchas caras amarillas y llenas de espanto...»⁷²

Tanmateix, Mayans pensava que amb la seua ajuda posaria el comte de la seua part en les qüestions del govern i problemes de la vila⁷³. Més encara, va creure que seria recompensat amb generositat. Però les coses no van ser tan clares com les havia imaginat: l'alta noblesa no sabia ser agraïda amb els que la servien, sens dubte per la distància social existent —gairebé es considerava una altra raça o en una altra esfera respecte dels seus súbdits. Al cim del seu enuig amb Benavente, Mayans li deia a Roda que, quan havia anat a fer la declaració de testimoni a València, ja el va advertir Bermúdez —gran amic seu a la cort— «que semblava tercera vez en un arenal»⁷⁴, ja que, anteriorment, havia treballat per al duc de Medinasidonia, que no el va remunerar amb cap morabatí, com també el va advertir en Blai Jover, que no perdia l'oportunitat de denigrar-lo. Podia haver recordat les seues relacions amb el duc d'Híjar —o d'Alba— per a escriure una vida del gran duc d'Alba, que tampoc no va arribar a bon port⁷⁵. Però aquest era el paper que va exercir Mayans: ajudar els poderosos per si recollia cap influència, com de fet va passar. En les seues cartes a Benavente sempre es mostra disposat a ajudar-lo i no sols en el plet, sinó que també li comunica que té notícies sobre el fet que s'està investigant l'arxiu de Toledo i perilla el seu patronat sobre l'església de Gandia⁷⁶.

Tot i això, Mayans va participar en el plet amb decidida fermesa, sobretot en la causa criminal. Per mitjà de la correspondència podem saber quins eren els coneixements o les relacions que va posar en joc per afavorir el comte de Benavente. En

⁷² Mayans a Benavente (26-VIII-1752); sobre indians i benaventistes, les del 14 i 28-V-1750, entre d'altres.

⁷³ A «Mayans y la práctica...», art. cit., pp. 550-556, explique més detalladament els conflictes de Mayans a Oliva i amb Benavente.

⁷⁴ Mayans a Roda (3-VIII-1755).

⁷⁵ A *Epistolario IV*, apareix, per mitjà de la correspondència amb Nebot, aquest projecte, que tractà Antonio Mestre a l'estudi preliminar a *Epistolario II, Mayans y Burriel*, València:1972, pp. XXXII-XXXVII.

⁷⁶ Mayans a Benavente (6 i 27-III i 10-IV-1751); es refereix a Burriel, que, segons diu, «es muy amigo mío y nunca haría cosa que pudiera disgustar a V. Ex.ª. Como no estamos en este caso no le prevengo. Pero si llegase, nos sería menester otro medio que yo...»

1752 s'aconseguí sentència en la causa criminal, que condemnà Bonanza a deu anys de presidi, de la qual se suplica. En 1755 finalitzava el plet de tenuta o possessió per sentència favorable al comte-duc de Benavente. El 23 d'agost de 1755, Roda notificava a Mayans el triomf en què tanta part havia tingut⁷⁷.

Mayans es va ocupar del plet entre maig de 1749 i els primers mesos de 1751. Més que descriure el seu esforç per ordre cronològic, agruparé les tasques que el van ocupar. Per a guanyar la causa calia relacions i coneixements. Ell no vol mesclar-se en funcions que no corresponen al seu geni, ni tampoc pot fer-ho, ja que el Consell i l'Audiència, centres de la decisió, es troben a Madrid i a València. Roda li escrivia: «*Yo bien conozco que su genio de Vm. abstraído de todo lo que no sea el estudio y cuidado de sus cosas, repugnará que se le encargue dependencia alguna en que haya de tratar con otros que los libros y papeles, pero en esto Vm. nos puede servir más que nadie y aun en lo demás que conduzca, no dejará Vm. de advertir desde su casa y darnos aviso de los medios que entienda convenientes para reprimir el orgullo de los contrarios y evitar que se aumenten las falsedades y suplantaciones.*»⁷⁸ En una altra ocasió, Mayans escriu al comte: «*yo no soy bueno para semejante caza de voluntades por la severidad de mi genio, que mirarían con alguna reverencia...*»⁷⁹

Va intervenir en diverses tasques, lligades al seu saber històric i jurídic: en primer lloc, l'anàlisi de les escriptures falsificades. Roda li ho demana des de la primera carta. Està convençut de la falsedat del casament d'en Ferran de Borja amb na Violant a Teulada, perquè residia a la cort, però la seua convicció «*resulta de varias combinaciones que no pueden hacerse sin el acúmulo de muchas especies sueltas que, sobre su dificultad de probarse en juicio, confunden el ánimo desidioso y ocupado de los ministros, yo quisiera convencer con un hecho solo y claro, dar un testimonio y convencimiento pleno de esta verdad*»⁸⁰. A banda s'al·legaven altres escriptures complementàries també falses, com el testament d'en Ferran del 1584, que encara que vertader s'havia interpolat en favor de la legitimitat, el testament de na Violant Arméndariz, un procés de filiació davant del justícia de València, un altre a Viver...⁸¹

⁷⁷ Roda a Mayans (23-VIII-1755), on li reconeix que «no ha tenido Vm. la menor parte en la victoria». La sentència està datada el 28 de juliol de 1755. Encara el 6 de setembre del 1755, l'Audiència fa una reial provisió en favor de Benavente perquè se li lliuren per mitjà de l'administrador les joies i els diners dipositats a la catedral, com a conseqüència del segrest.

⁷⁸ Roda a Mayans (10-V-1749).

⁷⁹ Mayans a Benavente (8-X-1750); des de l'inici havia advertit Roda, el 3 de maig de 1749, que no podia encarregar-se de cercar les escriptures, que no és la persona adequada, «no por falta de ánimo, que le tengo para mayores cosas, sino por la resolución de vivir quieto, pensando sólo en poner en limpio mis obras para imprimirlas en Holanda». Consent que el perjudiquen per tal de no barallar-se amb gent nècia i evitar disgusts. «Y esto no lo digo porque yo sea de genio neutral, pues en las calles y plazas digo la justicia que tiene el Sr. Conde de Benavente...»

⁸⁰ Roda a Mayans (26-IV-1749).

⁸¹ Carta de Roda a Mayans (23-VIII-1749), com també F. MURO CLARÀ: *Alegación jurídica...*, op. cit., on s'enumeren i analitzen, fols. 3-4, i en general tot l'escrit.

Tant Roda com Mayans van procurar desfer les falsificacions ordides per Bonanza amb dades i arguments. En un cas de falsificació d'escriptures, era important comptar amb un pèrit de la talla de Mayans. Per a això es val d'uns quants camins.

En primer lloc, estudia llibres i manuscrits referits als Borja, des de Rivadeneyra fins a Escolano, entre d'altres⁸². No era fàcil que s'hi pogués aconseguir dades decisives, però servien almenys de primera orientació; intercanvien notícies extretes d'ells o es busquen i es remeten. Mayans va proporcionar un parell d'escrius de notable interès⁸³.

En segon lloc, es recerquen arxius i escriptures per a reunir dades que puguen provar les seues hipòtesis: en especial que en Ferran no va poder contraure aqueix matrimoni. Roda ho va fer en els papers de don Luis de Salazar, al monestir de Monserrate o als arxius de l'orde de Calatrava, del qual era comanador Ferran de Borja⁸⁴, i va enviar alguna persona a Gandia, a l'arxiu ducal...⁸⁵ Els advocats de València també cercaven⁸⁶. D'altra banda, Mayans va estar revisant l'arxiu del clero i el de l'ajuntament d'Oliva⁸⁷ —de passada s'hi anotaven dades sobre vincles o genealogies, que completaven altres qüestions del plet. De vegades les propostes de Mayans són una mica excessives: en relació amb uns privilegis medievals de València, fa una extensa referència a l'arxiu de Barcelona o, en relació amb el cardenal Desprat, aconsella veure els seus papers a Roma, que podien donar llum sobre la fundació del vincle pel pontífex Alexandre VI⁸⁸.

En tercer lloc, ja sobre el fons de la qüestió, Mayans fa innumerables suggeriments entorn dels instruments falsificats; no va tenir ocasió de veure'ls complets i amb còpies fiables, i es queixa que no s'hagen fet millor, perquè només d'aquesta manera era possible fer una anàlisi a fons⁸⁹. Les seues argumentacions ens proporcionen una bona mostra del saber historicocrític de Mayans⁹⁰.

⁸² Sobre llibres, vegeu Mayans a Roda (19-IV i 24-V-1749) i Roda a Mayans (10-V-1749); sobre manuscrits, un de Joan Baptista Roig, que facilitaria Sales, la del 17-V; en 31-V-1749, una llarga llista de llibres i manuscrits. Sobre el manuscrit de Jaime Bendicho, *Genealogía de la casa de Borja*, Mayans a Roda (7-VII i 11-X-1749).

⁸³ Són dues al·legacions de plets, de Real i de Menochio; vegeu les cartes de Mayans a Roda (19-IV-1749) i Roda a Mayans (17-V-1749); també oferí unes cartes d'Alexandre VI, Mayans a Benavente (14-II-1750); sobre aquestes, vegeu la del 7-II a Roda.

⁸⁴ Roda a Mayans (10-V-1749), sobre la cerca de papers de Luis Salazar a Monserrate de Madrid; sobre Calatrava, la de 20-X-1749; vegeu també la de Mayans a Roda del 22-IX.

⁸⁵ Mayans a Roda (8-XI-1749); també *Real Acuerdo*, 1748, fols. 503 ss. i 505 ss.

⁸⁶ Nebot s'encarrega de cercar un procés de l'Audiència, que troba, i en protocols notariais; Mayans a Roda (31-V i 7-VI-1749), a Benavente (28-VI-1749), a Roda (17-VII-1749) i a Nebot (1 i 7-VI i 5 i 12-VII-1749).

⁸⁷ Vegeu els resultats a: Mayans a Benavente (17-VI-1749) i la seua resposta del 21; i Mayans a Roda (10-V i 17-VI-1749). Una difícil entrevista amb Veces; Mayans a Roda (24-V-1749): «*Hice tal esfuerzo que no faltó sino ponerle un puñal en el pecho.*» També Muro a Mayans (7-XII-1749), Serrano Morales, caixa 31, sobre una persona que és destinada a Oliva a practicar diverses diligències.

⁸⁸ Mayans a Roda (9-VIII-1749 i 14-II-1750).

⁸⁹ Mayans a Benavente (13-IX-1749).

Vegem alguns suggeriments que va fer. Quant a la lletra poc pot dir, pels defectes de les còpies, que a més al plet es presenten traduïdes. Fins i tot no sembla que aquest procediment —avui més desenvolupat— el preocupe excessivament: critica els mestres de lletres presentats per Benavente com a testimonis, amb paraules excessivament dures. Diu que *«los maestros de escuela, gente la más ignorante de la República literaria, que solo se vale de razones de semejanza y desemejanza, que si no se ven ocularmente nada prueban. Y vistas las letras luego, sin otro examen dirá cualquiera que no es parecida a otra y que es de otra mano, como ciertamente lo son las piezas falsas...»*⁹¹ Confia més en l'ortografia, ja que tot escrivà posseeix —com tota època— una forma d'escriure constant, que pot ser comprovada, encara que ací també li fallen les còpies. Les seues precisions sobre el valencià de l'època són interessants: de vegades fa notar la grafia de tal o tal paraula; per exemple, rebutja que s'escriga «Borcha» i no «Borja»: *«cuando en el Reino de Valencia todos pronunciaban uniformemente la palabra Borja, nadie escribía Borcha; y después que modernamente se ha variado en la ciudad de Valencia dicha pronunciación, los que corrompidamente pronuncian Borcha, escriben también Borcha. Y esto es tan cierto que si dijeren a Bonanza que pronunciase Borja, como en lo restante del reino, no podrá pronunciarlo. En prueba de esto diré que en presencia del Sr. Gamio, cuando hice mi deposición, dije al escribano Madalenes que es valenciano que pronunciase Borja, como yo y los demás valencianos del reino, y nunca pudo y el Sr. Gamio que en mi deposición hizo tanto por ocultar su juicio, confesó la diferencia y la verdad innegable de mi argumento...»*⁹²

En una altra ocasió s'ocupa de l'article, que és «lo» en valencià de l'època i no «el» —el document devia dir «lo dit Justícia»⁹³. O afirma el «Dona», enfront del «Doña» castellanitzat o corromput, i *«quisiera que en el consejo hubiera algunos ministros catalanes o valencianos que no hubieran nacido en la capital de este reino»*, perquè d'aquesta manera podria entendre com de nècies eren les al·legacions de l'advocat de la part contrària en aquests extrems⁹⁴. Mayans cerca la demostració de la falsedat,

⁹⁰ En una carta del 26-I-1752 Nebot reconeix la tasca de Mayans: li diu que, quant al que s'ha fet, hi ha tres aspectes: els fets, que consten als actes, *«la otra cosa es las noticias exquisitas de historias y combinación de hechos para sacar la falsedad, y esto casi todo es de Vm.; la tercera, la introducción y doctrinas y esto me parece que en toda mi vida lo he hecho mejor...»* Sobre la seua formació, A. MESTRE: *Historia, sueros y actitudes políticas. Mayans y la historiografía del siglo XVIII*, València:1970; M. PESET i M. Fernanda MANCEBO: «Nicolás Antonio y la historiografía jurídica ilustrada», a *Homenaje al Dr. don Juan Reglá Campistol*, 2 vols., València:1975, vol. II, pp. 9-20.

⁹¹ Mayans a Roda (13-IX-1749).

⁹² Mayans a Roda (24-V-1749 i 24-X-1750).

⁹³ Mayans a Roda (13-IX-1749), també sobre la paraula «subdellegat». Mayans a Benavente (1-V-1750), sobre Carles Ros i la llengua valenciana.

⁹⁴ Mayans a Roda (12 i 24-IX-1750); en l'última rebutja l'acusació de la contrapart, que diu que Mayans pretén que es parle com en l'antiga llengua llemosina, i aclareix que havia dit exactament que en la falsificació es parla com al present.

ja que «*en todos los siglos ha habido barbarismos en los lenguajes (...) pero hay cierto lenguaje y escritura característico del tiempo. Cuántos millares de voces hallamos en la media e ínfima latinidad que no se encuentran en el siglo de Augusto. Aquellas voces son prueba evidente de no ser el estilo del tiempo de Augusto. (...) Este género de pruebas es el más fuerte entre los críticos cuando se trata de falsificaciones de documentos...*»⁹⁵ L'anàlisi del llenguatge era la millor prova, un criteri històric que als juristes no els resultava fàcil ni convincent.

Roda o Nebot preferien sens dubte la «prova externa» —per dir-ho amb la terminologia dels paleògrafs. De fet, la millor demostració de la il·legimitat d'en Joan de Borja seria algun document en què, en demanar l'hàbit de Santiago, en les dues informacions que es van fer, aparega com a natural i fins i tot per a alguns testimonis com a bastard, perquè na Violant estava casada⁹⁶. Mayans ajuda en aquest camí Roda i Nebot, encara que centra la seua principal dedicació en el document mateix; fa ús del seu bon coneixement dels abolits Furs de València, per a fer notar que s'hi exigia que els notaris havien d'escriure de pròpia mà les primeres o segones línies, la qual cosa evitava falsificacions⁹⁷. O demana que es comprove la marca o filigrana del paper, que podria comparar-se amb altres de modernes i demostrar la falsedat; encara que aquest punt havia estat obviat pel falsificador, que va tallar el plec per evitar la part on figurava⁹⁸.

Tant Roda com ell es desviuen per aconseguir demostrar la presència d'en Ferran de Borja a Castella en temps de les esposalles; si es trobés als llibres baptismals de Madrid com a padrí en aquelles dates o en algun acte de l'orde de Calatrava. Una de les proves més importants seria les cartes que Berní va proporcionar d'un advocat contrari on constava la falsedat comesa per Bonanza⁹⁹.

Aquesta mena de proves eren les que interessaven davant del tribunal, per més que Mayans, historiador abans que jurista pràctic, veia amb preferència l'anàlisi del llenguatge. Potser per això es pot advertir que, encara que era amic indubtable, Roda no estiga especialment pendent de les seues aportacions. La prova és que no li envià a corregir la seua al·legació, sinó que arribà a les mans de Mayans quan tot ja estava pràcticament acabat¹⁰⁰. En canvi, Nebot accepta les seues observacions i les aprofita

⁹⁵ Mayans a Roda (24-X-1750).

⁹⁶ F. MURO CLARÀ: *Alegación jurídica...*, op. cit., pp. 19-20.

⁹⁷ Mayans a Roda (13-IX-1749); vegeu també el seu bon maneig de furs i privilegis a 2-VIII i 20-IX; Mayans a Benavente (20-XII-1750).

⁹⁸ Sobre la marca o filigrana que, segons sembla, Berní també va anar a comprovar-la, vegeu Mayans a Roda (17-VI-1749).

⁹⁹ Mayans a Roda (19-IV, 24-V i 7-VI-1749), apareixen algunes a F. MURO CLARÀ: *Alegación...*, op. cit., p. 8.

¹⁰⁰ Vegeu Mayans a Roda (23-VIII-1755): «*Ignacio Lloret me entregó la alegación de Vm. que yo en gran manera deseaba ver. La he leído con sumo gusto y me parece que es una demostración de los derechos del Sr. Conde de Benavente propuesta con suma claridad y con un método tan juicioso que no hay más que desear...*» L'havia demanada diverses vegades i volia revisar-la; cartes

en l'al·legació que va fer amb l'advocat Mur Clarà¹⁰¹. No s'amaga gens d'expressar el seu agraïment: «de todo lo que Vm. me envió hice un extracto», que lliura al Sr. Muñoz, encarregat del plet a València, «*por muchos motivos, el primero porque él lleva el compás de esta música; lo segundo porque tiene más subordinados y dependientes por ser ministro; lo tercero porque estando más enterado del pleito debe ver si conviene o no; lo cuarto porque yo no tengo dinero del Sr. Conde para ello; lo quinto —continua Nebot la seua interminable enumeració— porque tampoco tengo orden para ello. Las demás noticias que Vm. me remitió y son para alegar quiero saber si las deberé dar o las guardaré para cuando yo alegue o pudiendo servir para el pleito de tenuta las enviaré a Madrid o entregaré a dicho Sr. Muñoz o que quiere Vm.*»¹⁰²

A més de notícies i dades destinades a trencar el contrari, per mitjà de la falsedat, Mayans va treballar altres dos punts: el matrimoni secret —o invàlid— d'en Ferran de Borja i les qüestions referides als vincles dels Borja i els Centelles. Sobre la primera qüestió opina que no s'havia celebrat davant del rector, com exigia Trento —es fingeix una autorització pontifícia a un frare. Per tant, era secret i ocult, no davant l'Església i, doncs, clandestí; encara que l'escriptura no estigués falsificada, no seria legítima la descendència per falta o defecte en la forma del matrimoni —era una segona defensa, que sens dubte no va ser necessària per la condemna a València com a falsificador de Bonanza, qui segons sembla tenia antecedents¹⁰³. D'altra banda, insisteix en el fet que era impossible que el frare fos vicari en aquella època, perquè es va introduir aquesta possibilitat per don Martín Pérez d'Ayala en data posterior¹⁰⁴.

a Benavente (31-X i 7-XI-1750, 30-I i 6 de-II-1751), en què acusa recepció d'un extracte de la causa; Mayans demana a Roda (11-VII-1750) que li l'envie completa; sembla que no s'anava a imprimir, perquè la «sentencia favorable salga más fresca», Mayans a Roda (24-II i 17-III-1753); la seua posterior impressió, Roda a Mayans (28-XII-1754).

¹⁰¹ En els primers moments fa observacions molt copioses. Nebot hi bromeja: «*en la carta de Vm. no se extiende mucho de forma que todo sea Benavente y me deje sin responderme a lo demás*» (2-VII-1749). De nou el 1750, quan Nebot es posa a treballar, Mayans torna a proporcionar-li noves dades i orientacions sobre les falsificacions, especialment sobre les esposalles. La importància de la connexió entre Mayans i Nebot rau en el fet que s'estableix una comunicació de dades sobre la successió i les falsificacions, que el comte de Benavente veu amb bons ulls per a reforçar el treball de l'advocat valencià; vegeu Nebot a Mayans (10 i 17-II-1751); en la primera Nebot demanava informació sobre l'al·legació de l'indià —de Riambau—, «porque hágase Vm. cuenta que esto mismo dirán ahora»; llavors estava redactant el memorial ajustat de la causa criminal.

¹⁰² Carta de Nebot a Mayans (30-VII-1749); Mayans li ho fa saber a Benavente (2-VIII-1749), alhora que li diu que no té ordres ni diners; també a Roda (2-VIII-1749), on es queixa que no se li comunica a Nebot el que es treballa a València. Sobre el seu contacte amb Muñoz, vegeu Nebot a Mayans (4-VI-1749).

¹⁰³ També exposa aquesta qüestió àmpliament a Francisco Locella (1-XI-1749), que intervé en favor de Benavente pel comte de Grajal, fill de la marquesa de Cañizares; vegeu Locella a Mayans (22-X-1749).

Quant a les vinculacions de les senyories i béns dels Borja, considera que la fundació del vincle dels estats de Gandia va ser clara; Alexandre VI sembla establir-la en favor del fill a través del cardenal Desprat i tan sols apareix un problema d'existència o no dels oportuns poders¹⁰⁵. En canvi, el vincle d'Oliva és posterior i no tan evident: la defensa de Benavente ha de basar-se en el fet que és posterior a la connexió de la línia de l'indià amb la branca dels Borja —en aquest cas els seus drets sobre Oliva són indiscutibles, fins i tot en el cas que es perdés Gandia. Si s'hagués fundat abans, sent regular, la línia masculina era preferent —si suposem legítima la branca indiana. Per això, i pel major interès de Mayans en la seua pàtria, les dades que proporciona es concentren en aquest punt. L'indià, d'altra banda, considerava que, àdhuc sent posterior, s'havia fet com a agregació als anteriors vincles. Les notícies sobre aquests vincles, en especial en el moment de la unió, la donació de na Magdalena Centelles en favor del seu fill el duc, en Carles de Borja, el 18 de desembre de 1591, és objecte de nombroses referències en les cartes¹⁰⁶.

Li escriurà al comte: «*V. Ex.ª debe oponer al Indiano su origen adulterino —es el argumento principal— y mandar enviarme copiadas literalmente las cláusulas de la fundación, porque sin jactancia aseguro a V. Ex.ª que sé bien las reglas de interpretar las últimas voluntades. Y en prueba de esto solamente diré que habiéndome consultado don Aurelio Peñarroja, algo de deudo mío, que ciento y ochenta años ha litigara su casa contra la de Aitona, la Baronía de Callosa, vi la fundación y secretamente di una interpretación tan clara y convincente que poco ha logró sentencia en favor contra el duque de Medinaceli...*»¹⁰⁷

Segons les seues dades, el vincle d'Oliva es va instituir a la fi del segle XVI, en 1591, per al duc Carles de Borja, que reunia el ducat de Gandia i el comtat d'Oliva¹⁰⁸. Seria la solució convenient al comte demostrar que els béns dels Centelles eren lliures amb anterioritat. No obstant això, hi havia vinculacions anteriors que plantegen problemes; l'indià defensaria que estaven ja vinculats abans i que es tractava tan sols d'una agregació, de manera que la successió podia estendre's a persones que no descendissen directament dels Centelles¹⁰⁹. Mayans estudiaria amb tota atenció la successió dels

¹⁰⁴ Mayans a Roda (23-VIII-1749), per mitjà d'un memorial de Joan de Ribera de 1612 que tractava de les rendes de les parròquies pobres, estableix que en 1576 es demanà, per primera vegada, que fossen frares vicaris —tanmateix, la contrapart adduí que estava com a vicari, no que ho era.

¹⁰⁵ Pere Lluís de Borja va adquirir el ducat dels Reis Catòlics per 63.121 lliures, 3 sous i 9 diners, el 3 de desembre de 1485, segons Viciano; Mayans a Roda (28-II-1750). Sobre els poders, Mayans a Benavente (20-II-1750); Roda a Mayans (21-II-1750).

¹⁰⁶ Sembla que hi ha vinculacions pels comtes Gelabert i Seraff de Centelles a mitjan segle XVI; vegeu les cartes de Mayans a Benavente (17 i 21-VI-1749 i 24-I-1750) o a Roda (19-IV i 17-VI-1749).

¹⁰⁷ Mayans a Benavente (24-I-1750).

¹⁰⁸ Roda no parla massa d'aquest punt amb Mayans, ja que el seu interès està en les falsificacions, que és el problema que es tracta a València.

Borja, i remetria al comte un apuntament dels seus afanys i esforç: «*una sencilla, pero cierta y clara explicación de todas la escrituras que pertenecen al mayorazgo de la casa Borja, fundando sólidamente que es regular —es decir que sigue la sucesión de la corona en Partidas— y usando de un método muy persuasivo, porque anticipo el romance al latín, para que la traducción anticipada no dé lugar a perjuicios ni a oscuridad...*»¹¹⁰ Li va resultar difícil i quasi desesperava de poder desxifrar les escriptures, «por estar muy perversamente copiadas». En tot cas, l'argument central —la il·legitimitat de la línia Borja indiana— va eliminar la necessitat de fer valer segones defenses. La condemna de Bonanza per les escriptures falsejades va ser decisiva.

És clar que Mayans no volia de cap manera que el plet el distraqués de les seues tasques; i menys encara veure's obligat a actuar directament en ell: una cosa era subministrar coneixements i dades, i fins i tot manifestar a la vila el seu suport a Benavente, i una altra declarar com a testimoni, cosa que no li abellia. El comte li insisteix i no té altre remei que accedir: «*Yo quisiera que V. Ex.ª me hubiese tratado personalmente para conocer en qué casos puedo servir a V. Ex.ª y en cuáles no, y poder servirse mejor de lo poco que valgo. Una cosa aseguro a V. Ex.ª, que estoy tan apasionado a la justicia de su causa que por ello haré aun aquello a que solamente podría obligarme la fuerza como verdaderamente me la hace la autoridad de V. Ex.ª; y así digo que no teniendo yo persona de mi confianza a quien poder instruir para que testifique por V. Ex.ª de la manera en que entiendo que conviene, testificaré yo mismo sobre aquello que sé y procuraré verificarlo de modo incontestable; y más si antes de ser interrogado viere yo el interrogatorio para responder a él premeditadamente.*»¹¹¹

La seua declaració com a testimoni li va suposar una greu esforç. No li arriba a temps l'interrogatori, ni tampoc va poder veure amb calma la instrucció que Roda havia escrit per als testimonis. Així doncs, va haver de declarar sobre les preguntes que li van fer¹¹². Com que no es va poder fer a Oliva o en lloc pròxim, va haver de desplaçar-se a València, amb tots els inconvenients que suposava. Narra a Roda les dificultats que va tenir en el seu viatge, però sobretot insisteix tothora que no havia tingut abans coneixement de les preguntes, la qual cosa, en part, va dificultar la seua declaració. De

¹⁰⁹ L'altra part pretenia una vinculació anterior, amb la qual cosa es podria succeir si s'ajustaven a les regles del «mayorazgo», amb preferència per tractar-se de descendència masculina.

¹¹⁰ Mayans a Benavente (28-II i 7-III-1750) i a Roda (28-II-1750).

¹¹¹ Mayans a Benavente (2-VIII-1749); Benavente hi havia insistit el 26 de juliol del mateix any; Roda li ho agraeix el 30 d'agost, i li diu que serà el nord per a la defensa.

¹¹² Roda a Mayans (26-VII-1749) li comunica que està acabant una instrucció per als testimonis, com també l'interrogatori; el 23 d'agost es disculpa perquè no ha arribat l'interrogatori amb les preguntes. Mayans es queixa a Roda de no haver-los rebut, el 2 i el 9 d'agost, i el 16 diu que ha rebut una part del doctor Muro, amb només deu preguntes. Continuarà deplorant l'omissió en diverses cartes posteriors; el 23 d'agost li deia que el mateix comissari subdelegat havia afirmat que les coses estaven mal ordenades. Vegeu també Mayans a Benavente (16-VIII-1749), i Muro a Mayans (27-VIII-1749), sobre el seu viatge a València.

tota manera, coneixia bé els problemes i es mostra content del resultat¹¹³. El comte també es mostra satisfet perquè les declaracions de Mayans «*harán distinguido eco en el consejo por ser notorio el buen concepto de Vm. en cada uno de los ministros*»¹¹⁴; la seua declaració obrí el camí als altres testimonis i constituí una bona base per a la defensa... D'altra banda, es va preocupar d'explicar a altres testimonis l'assumpte, orientant-los sobre què havien de respondre¹¹⁵. La seua declaració —que no he pogut veure— va versar en especial sobre la falsedat de les esposalles. Es va fer davant de Martín de Gamio i va durar més de tres hores i mitja, en diverses sessions¹¹⁶. D'altra banda, no va voler cobrar dietes ni cap quantitat per aquell favor¹¹⁷, ni tampoc pels seus treballs des de sa casa d'Oliva¹¹⁸ —potser li interessava més obligar el comte i el seu senyor cap a la seua persona.

A través de les cartes apareixen interessants referències a la situació del fòrum, una situació que no apareix en els plets o al·legacions jurídiques, més fredes i orientades a les qüestions de dret. Les pressions sobre el tribunal són enormes. El comte i les seues amistats van desplegar una xarxa de recomanacions, que es reflecteixen en algunes cartes de Roda; però, sobretot, a les seues frases s'albiren els elevats interessos que hi ha en joc: «*yo no sé qué duende hay que trastorna nuestras ideas, sin embargo de ser justas y bien fundadas.*»¹¹⁹ De vegades s'atribueixen les pressions en favor del Borja als jesuïtes, encara que aquests es van veure atrapats per la necessitat de defensar la legítima successió de na Maria Anna de Borja, l'anterior posseïdora, que els havia afavorit i, en conseqüència, havien de donar suport a Benavente. És veritat que a Gandia, entre ells el pare Civera, era notori partidari de l'indià; però, a pesar de les afirmacions de Mayans, la companyia va estar a favor de Benavente¹²⁰. A València, les connexions entre les parts i els seus advocats i els jutges estan més clares. Els oïdors estan prop dels interessos que es debaten —com és el cas de Muñoz— o

¹¹³ Vegeu la carta de Mayans a Roda (13-IX-1749) i a Benavente (23-VIII i 13-IX-1749).

¹¹⁴ Benavente a Mayans (9-VIII-1749).

¹¹⁵ Va procurar instruir Pere Joan Climent i va portar Onofre Candao a casa del paborde Albiñana i, amb el pretext de comentar el plet amb aquest, li'l va explicar o va haver d'escoltar-lo; Mayans a Roda (23-VIII i 13-IX-1749) i a Benavente, per les mateixes dates.

¹¹⁶ La millor descripció està en la seua carta a Roda del 13-IX-1749; Mayans a Finestres (8-XI-1749), en contar-li-ho li diu que havia dictat cinquanta-una pàgines; *Epistolari*, núm. 1.445.

¹¹⁷ Roda a Mayans (30-VIII-1749), on li expressa l'amabilitat del comte.

¹¹⁸ A més de la correspondència amb el comte, Roda i Nebot, Mayans va escriure uns apunts sobre els vincles i unes glosses o crítica sobre l'al·legació de l'indià, feta per Riambau, la còpia de la qual, amb bons marges, va rebent del comte i tornant-la anotada; Mayans a Benavente (27-VII, 8, 14, 22 i 29-VIII, 5, 12, 19 i 26-IX i 8, 10, 17, 24 i 31-X-1750); en la penúltima qualifica l'al·legació de Riambau com «un continuado acto de negar la verdad». També va voler veure el memorial ajustat de la causa criminal; Mayans a Benavente (10-X-1750) i a Nebot (19 i 26-IX, 3 i 10-X i 21-XI-1750).

¹¹⁹ Roda a Mayans (8-VIII-1750).

¹²⁰ Mayans, contra el pare Civera, té paraules molt dures, que escriu a Roda.

parlen ben sovint amb els advocats, que els visiten i informen¹²¹. Encara més, hom cerca la recomanació per tots els mitjans: Mayans, amb el seu prestigi o amb les seues relacions personals, pot ajudar a la causa —segons creu Benavente—; si bé ell es disculparà de no tenir correspondència directa amb cap dels ministres que han de jutjar la falsedat de les escriptures¹²². Altrament, Mayans insisteix al comte que, si hi ha cap mitjà venal, que es compre, perquè són barats; amb tota claredat s'expressa: «*repito a V. Ex.ª que lo que importa mucho es ganar la voluntad de dos o tres hombres venales, que por cincuenta doblones cada uno harán que la justicia que tiene V. Ex.ª sea valedera, y lo demás todo vendrá a bien con el favor de Dios*»¹²³. A Roda li dóna més detalls sobre un relator: «*Diga a su Ex.ª al oído dos cosas, una que el Sr. marqués de Lara tengo sospechas vehementes que ha escrito por el indiano al fiscal don Pedro de la Torre y sé de cierto que éste le respondió que las escrituras que han salido de Bonanza son falsas. La otra es que en Valencia hay ciertos hombres que pueden más que la razón y la justicia. Uno de ellos es el relator Inza, hombre fácil de comprar, si se quiere; y pues su Ex.ª tiene la justicia no debe perderla por falta de estos y semejantes medios.*»¹²⁴

En tot cas, aquestes pràctiques devien estar esteses a l'època. I mostren —una vegada més— l'exacta dimensió de la vella societat estamental: els senyors i l'alta noblesa posseïen uns poders molt amplis, que no es limiten als que els concedeix el dret. Mayans va servir el comte de Benavente amb el seu treball, amb el seu prestigi i fins i tot amb advertències sobre les possibilitats que tenia de comprar algunes persones...

* * *

En aquestes pàgines he pogut acostar-me a la justícia i la pràctica clàssica de mitjan segle XVIII, en vigílies de la seua simplificació cap a nous camins. El dret reial s'imposa, i el dret romà i la doctrina es van esfumant. A través de les al·legacions i la correspondència de Mayans he analitzat alguns plets, que permeten una visió que no es troba a les actes del procés, que aproximen a les realitats de la vella justícia. Sempre afavoria els més poderosos...

Traducció: Vicent Olmos

¹²¹ A més de la presència de Miguel Eugenio Muñoz com a principal agent del comte de Benavente, és clar el paper de Nebot per a parlar amb els ministres, cadira enfront de cadira i a casa seua.

¹²² Mayans a Benavente (12-IX-1750): «*Yo por vías indirectas no deajo de influir cuanto puedo en los ministros que han de juzgar esta causa en Valencia, si bien con ninguno de ellos tengo correspondencia.*» Roda escriu a Mayans, el 4 de juliol de 1750: «*también he hecho empeñar al Sr. Conde con los ministros con quienes ha hablado y escrito...*»

¹²³ Mayans a Benavente (8 i 17-X-1750). En una altra ocasió, escriu a Nebot: «*La justicia de España es la más injusta del mundo por la prolijidad de su ejercicio*» (28-V-1750).

¹²⁴ Mayans a Roda (15-VIII-1750).